

Spedbarnsgraver i Norge i middelalderen
- Belyst gjennom arkeologisk og skriftlig kildemateriale

Helene Russ

Masteroppgave i arkeologi

IAKH

Det humanistiske fakultet

Universitetet i Oslo

2007

Forord

Jeg vil gjerne få takke mine veiledere Neil Price, Ingrid Fuglestvedt og Rasmus Brandt for god støtte, hjelp til å holde tråden i skriveprosessen, samt gode råd angående materiale og litteratur. Jeg vil også rette en stor takk til min biveileder Berit Sellevold for alle gode samtaler og inspirasjon som jeg har kunnet hente på NIKU kontoret i Oslo.

Jeg vil også takke Riksantikvarens kontorer for all hjelp til å finne rapporter, og jeg vil takke Randi Lapsley Bennett for språkvask.

Takk skal også venner, familie og særlig foreldrene mine ha fordi dere har vært der og heiet på meg hele veien! Dere har vært til uvurderlig hjelp når jeg har stått fast eller behøvd å snakke om tanker og ideer.

Ellers en stor takk til alle i Blindernvn. 11 fordi dere har gjort studietiden til en veldig hyggelig og sosial tid.

Helene Russ 17.05.07

Liste over illustrasjoner.

Illustrasjon 1 viser de forskjellige skjelettelementene hos et nyfødt individ	11
Illustrasjon 2 viser hvor stor forskjell det er på et lårben (femur) fra en voksen person, og et nyfødt barn	12
Illustrasjon 3 viser høyre del av bekken fra et seks år gammelt barn	13
Illustrasjon 4 viser tenneses utvikling fra 5 måneder in utero til 35 års alder	16
Illustrasjon 5 viser når de forskjellige epifysene fusjonerer	19
Illustrasjon 6 viser de forskjellige utgravningsområdene fra 1991 - 1992 ved Domkirkeodden på Hamar	34
Illustrasjon 7 viser utgravningsområdene ved kirkegården til Olavskirken i Trondheim, fase C	40
Illustrasjon 8 viser de forskjellige utgravningsområdene ved kirkegården i Tønsberg	46

Liste over tabeller og grafer.

Tabell 1. Aldersbedømmning ved hjelp av mål på lårbenet	18
Tabell 2. Aldersbedømmning ved hjelp av mål på overarmsbenet	18
Tabell 3. Barn under ett år fra 1988 og 1991 - 1992 utgravningen ved Domkirkeruinene på Hamar.	32
Tabell 4. Oversikt over de utgravningsfeltene der det ble funnet spedbarn.	35
Tabell 5. Barn under ett år fra 1984/1985 utgravningen ved Olavskirken i Trondheim	36
Tabell 6. Barn i alderen foster/ nyfødt til ca ett års alder på Olavskirkens kirkegård, med faseinndeling	38
Tabell 7. Barn under ett år fra 1989 utgravningen ved Olavskirken i Trondheim	39
Tabell 8. Spedbarnskjelettene funnet på kirkegården til Peterskirken i Tønsberg.	42
Tabell 9. Spedbarnskjelettene funnet ved St. Albanuskirken på Selja	47
Tabell 10. Aldersbedømmning av spedbarna på Västerhus sognekirkegård i Jämtland	49
Graf 1. Denne grafen viser fordelingen av spedbarnsdød på Västerhus	50
Tabell 11 viser spedbarnas antatte alder ved dødstidspunktet	50
Graf 2 viser det samlede materialet fra Hamar, Trondheim 1984-1985, Trondheim 1989 og Selja.	52
Tabell 12 viser antall foster og spedbarn i alle materialene vist i %	53

Spedbarnsgraver i Norge i middelalderen

- Belyst gjennom arkeologisk og skriftlig kildemateriale

Innholdsfortegnelse:

INNLEDNING	1
REAKSJONER PÅ SPEDBARNSDØD	1
LOVER, RETNINGSLINJER OG FORSKNINGSETIKK	2
PROBLEMSTILLING	4
METODEKAPITTEL	7
OSTEOLOGISK ANALYSE	9
KILDEVERDI	9
ANALYSE AV SPEDBARNSMATERIALE	10
KJØNN	12
KJØNNSBEDØMNING AV VOKSNE INDIVIDER	13
ALDER	13
ALDERSBEDØMNING AV BARN	14
TENNENES UTVIKLING	15
FORBENINGSSENTRE	17
LENGDEN AV LANGE RØRBEN UTEN EPIFYSER	17
EPIFYSENE FUSJONERING	18
KROPPSLENGDE HOS VOKSNE INDIVIDER	19
PATOLOGI OG SYKDOMMER	20
HARRIS' LINJER	20
EMALJEHYPOPLASI	20
BLODSYKDOMMER	20
SKRIFTLIG OG MUNTILIG OVERLEVERING FRA MIDDELALDEREN	21
KILDEKRITIKK	21
LOVTEKSTER	22
DÅP	22
BARN MED DEFORMASJONER	23
KVINNEN OG BARNET	25
HUNGERSNØD	26
SAGAMATERIALE	26
SKUESPILLET OM ØDIPUS OG DE ISLANDSKE SAGAENE	26
FOLKLORE	28
UTBURDEN	28
OPPSUMMERING TIL LOV, SAGA OG FOLKEMINNE	29
HVA SIER LOVTEKSTENE?	29
HVA SIER SAGATEKSTENE?	29
HVA SIER FOLKLOREN?	30
MATERIALKAPITTEL	31
NYE GRAVSKIKKER	31
HAMAR MATERIALET	31

DOMKIRKEN PÅ HAMAR	31
SKJELETTMATERIALET FRA HAMAR	32
PLASSERING PÅ KIRKEGÅRDEN	34
NIDAROS-MATERIALET	35
OLAVSKIRKEN I TRONDHEIM	35
SKJELETTMATERIALET VED OLAVSKIRKEN/FOLKEBIBLIOTEKSTOMTEN 1984/1985-UTGRAVNINGEN	36
SKJELETTMATERIALET VED OLAVSKIRKEN/ FOLKEBIBLIOTEKSTOMTEN FRA 1989-UTGRAVNINGEN	38
TØNSBERG MATERIALET	41
PETERSKIRKEN I TØNSBERG	41
SKJELETTMATERIALET FRA PETERSKIRKEN	41
MATERIALE FRA ALBANUSKIRKEN, SELJA	46
SELJA MATERIALET	47
VÄSTERHUS SOCKENKAPELL	48
OPPSUMMERING AV DATAMATERIALET FRA DE FORSKJELLIGE KIRKEGÅRDENE	50
SAMMENLIGNING AV DE FORSKJELLIGE KIRKEGÅRDENE	53
<u>DISKUSJON</u>	<u>57</u>
BEGRAVELSER AV SPEDBARN	57
PLASSERING AV DET DØDE SPEDBARNET PÅ KIRKEGÅRDEN	57
BEGRAVELSE I KISTE	59
FLERE PERSONER I SAMME GRAV	59
KVINNER BEGRAVD MED FOSTER	59
BARN SOM IKKE FIKK EN KRISTEN BEGRAVELSE	60
BARNEUTBÆRING	60
FENOMENET ØSKJER ELLER SKINNBEGRAVELSER	61
SPEDBARNSDØDELIGHET UNDER MIDDELALDEREN	62
SPEDBARNSDØD VED AMMESLUTT	62
DET SKRIFTLIGE OG DET ARKEOLOGISKE KILDEMATERIALET	64
<u>OPPSUMMERING</u>	<u>67</u>
<u>LITTERATURLISTE</u>	<u>69</u>

Innledning

Skriftlig og arkeologisk kildemateriale har det til felles av vi kan lære om middelalderen i Norge. Ett tema som er behandlet i både skriftlige kilder, og som finnes igjen blant det arkeologiske materialet, er spedbarna. Med de skriftlige kildene menes lovtekster fra middelalderen, islandske sagaer og andre fortellinger som har overlevd i folkeminne. Det osteologiske materialet er hentet fra forskjellige kirkegårder i Norge og i Sverige.

En gryende interesse for spedbarnskjeletter fikk jeg under mine studier i arkeosteologi ved Höskolan på Gotland. Jeg kom over en artikkel av Gustav Malmberg (tidligere Jonsson, 1997) som handlet om et spedbarn som hadde blitt plassert i en latrinebrønn i middelalderens Visby, Gotland. Denne latrinebrønnen ligger ikke langt fra kirkegården til St. Hans kirken og St. Per kirken.

Reaksjoner på spedbarnsdød

Rett etter at jeg hadde begynt mine undersøkelser dukket det opp en sak i pressen om fortidligfødte eller dødfødte foster i Norge. Flere foreldre fikk aldri vite hvor de døde spedbarna ble gravlagt. Det viste seg at vanlig praksis var å gravlegge de små barna i en annen, nylig avdøds, kiste. Denne kisten ble derfor delt av to personer som ikke var i slekt med hverandre og uten de pårørendes samtykke. I Norge i dag er spedbarnsdød heldigvis en sjelden foreteelse.

Dagens vestlige samfunn fjerner seg mer og mer fra døden. Nå er døden noe klinisk som inntreffer som et nødvendig onde. Døden har også blitt institusjonalisert i og med at den er flyttet ut fra private hjem og over på sykehus og sykehjem. Vi får sjelden møte døden ansikt til ansikt og vi har ingen reell rolle ved dødsfall i familien. Vask og stell av den døde blir tatt hånd om av begravelsesbyråer. Døden har blitt noe fjernt og mystisk, kanskje enda mer enn før. Dette blir forsterket hvis det er spedbarn som dør. Vi gleder oss til det nye barnet skal komme og det er en lykkelig tid for de fleste familier, så slike dødsfall kommer alltid brått på, og virker meningsløse.

Owen Beattie (1999) skriver at publikum reagerer sterkere på hele kropper, mumier, lik som er frosset og lignende, enn skjelettresten. Dessuten mener han at helter blir avmystifisert og ender opp som normale mennesker. En viktig grunn til at mennesker reagerer kraftigere når spedbarn dør enn når eldre dør er at barnet ikke har fått utnyttet sitt fulle potensial og det er en tragedie. Spedbarn dør tilsynelatende uten en rimelig årsak. Derfor får de en opphøyet status. Det blir vanskelig å avmystifisere de døde barna, og sterke følelser melder seg. Publikum ønsker seg en dødsårsak som

kan gi en forklaring på hvorfor (Kirk og Start 1999). Vi sier ofte at eldre er ”mette av dage” og i dette uttrykket ligger det at de har hatt et langt, og godt liv. De har fått opplevelser og erfaringer. De har også fått være en del av historien og satt sitt merke. De har fått barn som kan bringe slekten videre. Dette sees i vikingtiden, da noe av det viktigste du kunne opparbeide deg var ett ettermæle. Det vil si at du ville bli husket, helst på en god måte, i flere generasjoner fremover. Slekten var viktig, kanskje viktigere enn alle andre relasjoner man skaffet seg i livet (Bagge 2000: 53-59).

Lover, retningslinjer og forskningsetikk

Arkeologen ønsker å forstå hvordan mennesker levde før og som en følge av dette, må gjenstander og skjelettmateriale analyseres. Det kan oppstå konflikt mellom publikum og arkeolog når arkeologen graver ut skjelettmateriale. Publikum kan føle at dette er en uetisk handling, mens arkeologen ønsker å grave ut for å få mer kunnskaper om fortidens mennesker. For arkeologen og osteologen er det viktig at skjelettmateriale fortsetter å være tilgjengelig for videre forskning og at skjelettene ikke gjenbegraves. For mange samfunn kan det å ikke gjenbegrave et skjelettmateriale virke ubarmhjertig, og det oppfattes som en krenkelse av den døde å ikke gjøre det. Her får vi et etisk dilemma, og må stille spørsmål om man kan krenke en person som ikke lenger er i live. For at våre etiske og moralske verdier skal gjelde, må en handling gå ut over levende mennesker. Hvem er det i så fall som blir krenket ved at vi tar opp og behandler skjeletter? Vi kan stille to spørsmål: Har døde og levende samme ukrenkelige verdi? Krenkes den døde ved at levningene flyttes fra den gravplassen hvor personen har ønsket å ligge (Petersson 1995:11-20)? I denne undersøkelsen kommer jeg ikke til å gå inn på diskusjonen og problemstillingene rundt gjenbegravelse av skjelettmateriale, da dette er utenfor mitt problemfelt.

Som arkeologer styres vi av flere retningslinjer. Disse inkluderer kulturminneloven, gravferdsloven, ICOMs museumsetiske retningslinjer og Vermilion traktaten. Disse lovene og reglene gjelder for alt humant skjelettmateriale inkludert skjelettmateriale av spedbarn. Kulturminneloven og gravferdsloven er lover som alle i Norge må følge. Vi har alle et ansvar pålagt oss av disse lovene for at skjelettmateriale med kulturhistorisk verdi ikke skal ødelegges. Lovverket gir anledning til å gi straff hvis dette skjer. Under følger utsnitt av de forskjellige lovene, og deres betydning.

Kulturminneloven er laget for å bevare forhistorien og forhindre at viktige kulturminner blir ødelagt. Den regulerer aktivitet på steder som er av spesiell historisk verdi. I kulturminnevernloven fredes alt skjelettmateriale fra førreformatorisk tid, altså fram til 1537, automatisk. Samisk skjelettmateriale eldre enn 100 år og alt skjelettmateriale fra Svalbard er også automatisk fredet.

Gravferdsloven regulerer all aktivitet på kirkegårder i forbindelse med anlegging av nye graver. Den har som oppgave å beskytte graver fra nyere tid. Loven gir individuelle graver beskyttelse i 20 år etter at familie og samfunn har overgitt den, og alle kirkegårder er fredet i 40 år etter at de er gått ut av bruk. Kulturminneloven og gravferdsloven har dessverre en mangel: at de ikke overlapper hverandre. Graver fra 1537 og frem til i dag har ingen beskyttelse så lenge de *ikke* ligger under kirkegårdsvedtektene. Det betyr at disse gravene ikke har beskyttelse i henhold til loven. Derfor blir de også ett problem hvis de påtreffes ved utgravninger i og med at ingen tar ansvar for å bevare dem på riktig måte (Sellevold 1993:14-15).

Etiske retningslinjer innen arkeologien har endret seg siden 1970-tallet, og da særlig innen den delen som omhandler behandling, undersøkelser, utgravninger og oppbevaring av menneskelig materiale. Dette skyldes i stor grad forkjempere blant urinnvånere i Nord-Amerika og Australia. De har kjempet for å få tilbakeført materiale fra arkeologiske utgravninger. I Amerika kom en ny lov, The Native American Graves Protection and Repatriation Act (NAGPRA), i 1990 (Ekern 2004).

ICOM, som er The International Council of Museums, har laget egne etiske retningslinjer for museumsarbeidere. Den tar opp museenes og de ansattes ansvar for å ivareta menneskelig materiale på en etisk forsvarlig måte. ICOMS museumsetiske regelverk ble dannet i 2001.

Vermillion traktaten ble satt opp i 1989 og gir retningslinjer for bruk av menneskelig skjelettmateriale. Den sikrer selve levningenes, og etterkommernes og samfunnets rett til at ønsker rundt begravelsen og håndtering av den dodes levninger skal følges. Den sikrer også rettigheter til forskning på menneskelig materiale, men kun om det kan bevises at det har verdi. Traktaten tar også hensyn til at forskjellige etniske grupperinger og forskere skal kunne bli enige om bruk og oppbevaring av slikt materiale.

Lise Ekern (2004) opplyser at det skal dannes en nasjonal komité i Norge for etisk vurdering av forskning på humant skjelettmateriale. Hun henviser til Hilde Nagell, sekretariatleder i Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora, som deler etiske problemstillinger i to hovedgrupper:

- Hva slags forskning skal tillates på skjelettresten, og hvilke krav skal stilles til slik forskning?
- Skal man tillate forskning på materiale tilegnet på uhederlig vis?

Det er viktig å begrense tilgang til skjelettmateriale da dette er en arv vi ikke får igjen om det blir

ødelagt eller skadet. Samtidig må vi avveie hvilken nytte forskning på skjelettmaterialet har for å bedre forståelsen av tidligere samfunn og deres levevis. Et godt bevart skjelettmateriale fra middelalderen kan ved riktig utgravning og gode analyser i etterkant gi mye verdifull informasjon om befolkningens demografi.

Problemstilling

Ved å kombinere skriftlige kilder og skjelettmateriale fra kirkegårder ønsker jeg å undersøke hva dette materialet kan gi oss av kunnskaper om spedbarna i middelalderen. Del en vil vise hva lovtekster, sagatekster og fortellinger fra folkeminne kan formidle av utfyllende informasjon rundt fødsel, dåp, levetilstand og begravelser av spedbarna.

I de gamle lovtekstene, Gulatingsloven, Borgartingsloven, Eidsivatingsloven og Frostatingsloven, finnes det opplysninger som kan knyttes til dåp av spedbarn og hvilken plassering spedbarna skulle få på kirkegården, avhengig av om de var døpt eller ikke. Dette er interessant i forhold til barn som er født for tidlig. Det finnes lovtekster som gir små barn rettigheter i forhold til det å få leve opp. Det at barn ble båret ut og lagt i skogen for å dø var en praksis som lovgiverne prøvde å få slutt på. Lovene hadde strenge regler for hvilke barn som kunne bæres ut og regler for hvilke misdannelser barna måtte ha for at det skulle være lovlig å bære ut et barn.

Flere forskjellige sagaer, blant andre sagaen om Gunnlaug Ormstunge og tåtten om Torstein Oksefot, har fortellinger om barneutbæring. Sagaene beskriver en praksis som kan ha fortsatt inn i middelalderen. Det man skal huske på er at disse fortellingene er skrevet lenge etter at handlingen har funnet sted. Sagaene er også skrevet ned i kristen tid, mens de omhandler en periode med norrøn tro. Spørsmålet er hvor mye i disse fortellingene vi kan stole på.

Folkeminne er kanskje den mest u håndgripelige delen av materialet. For det første er ikke dette et nedskrevet materiale, men fortellinger som har levd på folkemunn helt frem til i dag. I denne sammenhengen vil de kun nevnes kort, men de er viktige for å vise en kontinuitet som har eksistert helt fra hedensk tid og frem til nåtid. Det vil si at folkløren om spedbarn som går igjen har overlevd to forskjellige religioner her i Nord-Europa. Fortellingene handler om mennesker som har møtt, eller har hatt en følelse av å møte, et vesen de har gjenkjent som et spedbarn. Dette spedbarnet er gjerne udøpt og er ikke fornøyd med gravplassen. Barnet går igjen for å hevne seg på den som har gravlagt det, eller for å plage moren med gråt.

Den andre delen av kildemateriale er skjelettmateriale. Informasjon om spedbarnsgraver er hentet fra osteologiske rapporter fra forskjellige arkeologiske utgravninger. Materialene er hentet fra Domkirkeodden på Hamar, St. Peterskirken i Tønsberg, Olavskirken i Trondheim og St. Albanuskirken som tilhørte klosteret på Selja. Noe av materialet er også hentet fra sognekirken i Västerhus, Jämtland. De osteologiske analysene av skjelettmaterialet er utført av Berit Sellevold (1990, 1997b, 2001), Per Holck (1989), Inger Sælebakke (1985), Trevor Anderson (1986) og Nils-Gustav Gejvall (1960). Jeg har benyttet de osteologiske rapportene som utgangspunkt og de gjennomgås med hovedfokus lagt på foster, fortidligfødte og spedbarn i alderen 0 til 1. år. Dette materialet er valgt ut fordi det kan belyse spedbarnsdødeligheten under barnets første leveår og likheter eller forskjeller på de forskjellige kirkegårdene ligger her til grunn. Materialet kan også gi viktig informasjon om spedbarnas plassering innbyrdes på kirkegården, som igjen kan fortelle om hvilken status det døde barnet hadde i samfunnet.

For å sikre kildekritikken av analysene er et kapittel om osteologisk metode inkludert. Det er viktig for meg å vise hva den opprinnelige osteologiske analysen har å si for hvordan materialet kan brukes i ettertid. En osteologisk analyse innebærer at man bedømmer kjønn alder og kroppslengde til de individene som finnes i de uforstyrrede gravene. Observasjoner av forskjellige patologiske forandringer noteres også for de enkelte individene. På middelalderkirkegårder er begravelsene lagt tett og mange av gravene har havnet i såkalte omrotede lag. I mange tilfeller egner ikke dette materialet seg for videre undersøkelser, men ved Selja klosterruiner er dette materialet inkludert i den endelige osteologiske rapporten og er derfor med som en del av det analyserte materialet.

Metodekapittel

For å kunne svare på problemstillingen har det vært nødvendig å samle inn data om spedbarnsbegravelser i Norge under middelalderen. Alt materialet blir presentert i materialkapittelet. Skjelettmaterialet er metodisk samlet inn fra osteologiske rapporter fra kirkegårder og blir presentert i nye tabeller. Materialet er som nevnt begrenset til foster, fortidligfødte og spedbarn. Grunnen til det spesifikke utvalget av skjeletter, kom av et ønske om å se hvilket analysepotensial et slikt materiale har, og hva man eventuelt kan lære av en så snever andel av middelalderbefolkningen som dette tross alt er. All informasjon, om gravene, fra de osteologiske rapportene er tatt med i tabellform. Her vises i kolonne 1 en nummerering av gravene, deretter følger det en eller to kolonner med konstruksjonsnummer, antropologisk nummer og/eller gravnummer. Neste kolonne på tabellen inneholder opplysning om hvilken aldersbedømmning respektive osteolog har gitt individet. I siste kolonne på tabellen gis spesielle kommentarer om funnforhold eller skjelettets bevaringsgrad. Tabellene 3, 5, 6, 7, 8 og 9 gir grunnlaget for statistikk og videre analyser av spedbarnsdødeligheten på kirkegårdene. Tabell 11 er en samlet oversikt over materialet fra Hamar, Trondheim og Selja.

Den gruppen med graver som blir presentert i materialkapittelet er kun et utvalg av de kirkegårdene som nødvendigvis har spedbarnsbegravelser i Norge. Utvalget er gjort med tanke på hvordan utgravningen er gjennomført, hvilke innsamlingsmetoder som er benyttet og hvordan rapportene er presentert. Det skjelettmaterialet som er fremkommet under utgravningene, og som er presentert her er fra Domkirkeruinene på Hamar i 1988 og 1991/1992, Olavskirken i Trondheim i 1984/1985 og i 1989, Peterskirken i Tønsberg fra 1980 og fremover, og St. Albanuskirken på Selja i 1990/1991, samt kirkegården på Västerhus som ble undersøkt fra 1947 til 1952.

Materialet fra Hamar er veldokumentert og alle områdene (nord, syd, øst, vest) rundt kirkebygget er undersøkt. Olavskirkens kirkegård har vært gjenstand for undersøkelse i flere omganger og har store forskjeller i resultatene av analysene. Peterskirken i Tønsberg er kun undersøkt på nordsiden, men det store spedbarnsmaterialet gjorde denne kirkegården interessant. St. Albanuskirken på Selja stiller i en særstilling da det er kirkens skip som var målet for de arkeologiske undersøkelsene. Også her ble det funnet en mengde spedbarnsgraver. Kirkegården i Västerhus er også del av denne undersøkelsen. Her finnes et rikt spedbarnsmateriale som er mye brukt og analysert av tidligere forskere. Dette er den eneste delen av materialet som ikke er presentert med en egen tabell over hvert enkelt spedbarn i metodekapittelet.

Metodekapittelet er ment å være en støtte for eventuell kildekritikk av osteologiske analyser. For å kunne tolke de osteologiske analysene har det vært nødvendig med kunnskaper om emnet arkeoosteologi. Faget arkeologi er tverrvitenskapelig og henter kunnskap fra emner som geologi, antropologi og historie. Emnet arkeoosteologi innen arkeologien omhandler alt skjelettmateriale som graves opp ved arkeologiske utgravninger og undersøkelser. Dette er et eget fag som er knyttet til antropologi og medisin. Faget deles inn i animalosteologi, som omhandler alle skjelettresten fra dyreverdenen, og humanosteologi som omhandler menneskets skjelett. I denne delen av faget setter man søkelyset på menneskers levkår i fortiden. Metoder er utviklet for å kunne gi en kjønnsbedømming, en aldersbedømming og en kroppslengeregning av voksne individer. Skjelettet analyseres også for å se etter spor av traumer, sykdommer eller skader, og arvelige trekk (During 1996).

Store deler av skjelettmaterialet som finnes i Norge dateres til middelalderen. Dette er en av flere kilder som gir kunnskap om middelaldermennesket. Ved utgravninger finner arkeologene levningene etter kvinner, menn og barn. Det skrives mest om voksne kvinner og menn som man studerer fra gravmateriale og skjelettfunn. Barn nevnes i forbindelse med kvinnen, og da gjerne fra en feministisk synsvinkel, og det finnes få kapitler som kun omhandler barna. Dette kommer muligens av at emnet er vanskelig å angripe siden man ikke får så omfattende informasjon ut av barneskjeletter. Kjønn er blant annet vanskelig å bedømme, siden kjønnsforskjellene i menneskets skjelett ikke utvikles før i tenårene. De fleste osteologer forsøker derfor ikke å gi en kjønnsbedømming av spedbarn. Gejvall (1960) har derimot gjort et forsøk på enkelte skjeletter fra Västerhus der han måler tennene til spedbarna da han mener at gutter vil ha større tenner enn jentebarn. Resten av det analyserte materialet gir ingen kjønnsbedømming og dermed kan vi ikke svare på om det fantes en forskjellsbehandling av gutter og jenter i middelalderen (Bass 1995: 25, Scheuer og Black 2000:1-17).

Et metodeproblem med spedbarnsmaterialet er at det er skjørt og at det ikke alltid har samme bevaringsgrad som materiale fra voksne individer. Dette gir ofte en skjev aldersfordeling. Bevaringsforholdene ved den enkelte kirke og kirkegård er behandlet i respektive avsnitt. Ved de tidligste utgravningene av middelalderkirker og kirkegårder i Norge, før 1960, var det mye av materiale som ikke ble samlet inn. Man interesserte seg særlig for kranier og de lange rørbenene, mens man lot de andre skjelettdelene ligge. Spedbarnsgraver ble sjelden registrert og spedbarnsskjeletter ble aldri samlet inn. Derfor er det fra, for eksempel Clemens-kirkegården i Oslo, ikke bevart et brukbart spedbarnsmateriale. Dette er ikke fordi at spedbarn ikke ble begravd der, men fordi man ikke tok vare på, eller var klar over at disse små benene kunne ha betydning for

fremtidig forskning. I tillegg er spedbarnsdødelighet vanskelig å beregne fordi kirkegårdene stort sett ikke er totalutgravd, og man kan sjelden være sikker på hvor lang brukstid kirkegården har hatt. Et annet metodeproblem er at dødsårsaken sjeldent vises som spor på skjelettet. Derfor er det ikke sannsynlig at en osteologisk analyse vil kunne gi noen spesifikke grunner til hvorfor de enkelte spedbarna har dødd (Sellevold 1997b:221-225).

Osteologisk analyse

Kildeverdi

Skjelettmateriale som graves ut fra norske kirkegårder i dag har stort sett gode forutsetninger for å gi økt kunnskap om middelalderen. Det er kun i de tilfellene der kirkegården ikke ble tatt ut av bruk ved reformasjonen hvor problemer med den kulturhistoriske kildeverdien kan oppstå. Mye av det skjelettmateriale som er innsamlet er derimot gravet ut før 1960 da utgravnings- og innsamlingsmetodene for skjelettmateriale ikke var av en slik art som man kunne ønske i dag. Det materialet som kom inn til samlingene besto i største del av kranier, og muligens hele, lange rørben.

Annet materiale som løse ben i omrotede lag, samt spedbarnskjeletter og barnegraver, ble muligens registrert, i beste fall, men ikke samlet inn til analyse. Metodene som er utviklet etter annen halvdel av 1980-årene gir et bedre grunnlag for å studere sammensetningen av de norske middelalderpopulasjonene. Når en kirkegård blir gravd ut nøye og systematisk og alle funn blir registrert i kontekst, kan dette gi viktig informasjon om leveforholdene i fortiden. Hvert enkelt individ kan bidra med informasjon om kjønn, alder, kroppslengde, og eventuelle sykdommer. Arv, miljø, levekår og livsløp setter alle spor i skjelettet, som osteologen kan tyde. Ser man på hele kirkegården under ett, kan man undersøke demografiske forhold som forventet levealder eller hvor mange av hvert kjønn som har levd i samfunnet. Hvilken plassering menneskene har fått på kirkegården kan også gi informasjon om hvilken status de hadde (Sellevold 1997b: 224-225).

I en generell osteologisk analyse er det flere momenter som man må ta hensyn til for å få et godt og brukbart resultat. Selve bevaringsgraden av skjelettmaterialet må dokumenteres. I materialet fra St. Peters kirke i Tønsberg og fra Olavskirken i Trondheim var det veldig dårlige bevaringsforhold. Holck (1989), skriver at få av de lange rørbenene hos voksne individer var målbare. Det var også få kranier som var hele. Holck begrunner dette med at det kun var et tynt jordlag over gravene, og at det i moderne tid hadde foregått arbeid med tunge maskiner på overflaten av den tidligere kirkegården. Det osteologen også må ta stilling til er om alt skjelettmaterialet skal tas opp ved

utgravning, eller om det skal fokuseres på uforstyrrede begravelser. Dette er graver der minst to eller flere ben ligger i anatomisk korrekt, opprinnelig leie. Flere osteologer hevder at lite kan læres ved å se på materialet som stammer fra omrotede lag. Dette er en tidkrevende jobb men noe informasjon kan disse benene også gi.

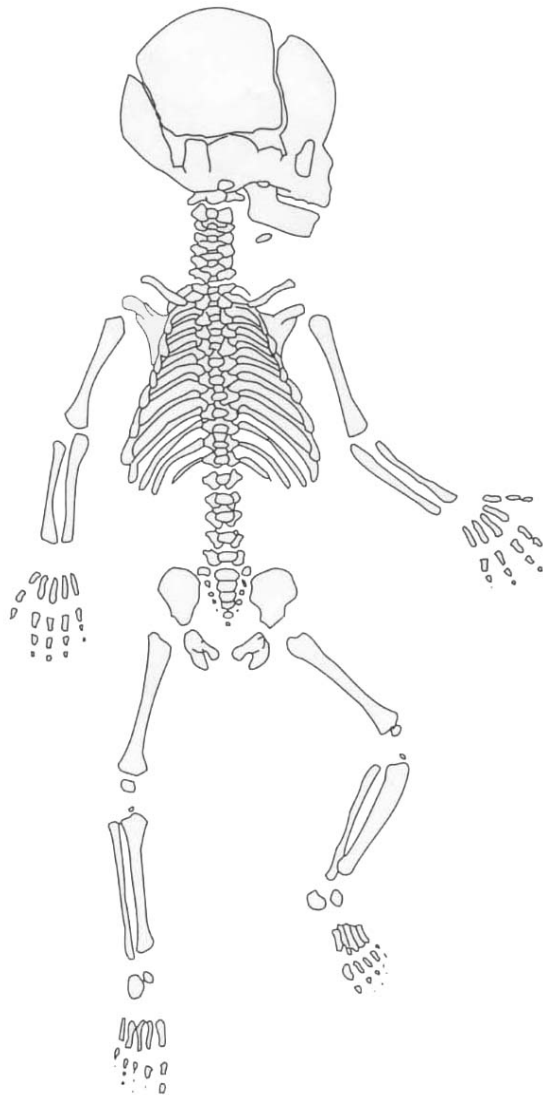
Når minste individantall (heretter MIND), skal beregnes, tar osteologen utgangspunkt i det skjelettelementet som påtreffes flest ganger. Skjelettet deles inn i en høyre og en venstre side, samt at enkelte skjelettelementer finnes i kun ett eksemplar i kroppen, for eksempel, i ryggraden. I en MIND beregning må det også tas hensyn til kjønn og alder i de tilfellene dette er mulig å bedømme. Derfor er det viktig at det utføres en kjønnsbedømming, en aldersbedømming og en kroppslengdeberegning.

Analyse av spedbarnsmateriale

Flere problemer oppstår ved analyser av skjelettmateriale fra spedbarnsgraver. Et problem med juvenilt skjelettmateriale er at benene er skjøre og brytes lettere ned i jordsmonnet. Derfor blir barn underrepresentert i forhold til voksne individer. Dessuten har gravskikken i forskjellige tider variert, og spedbarn ble ofte ikke gravlagt på samme område som voksne. Desto yngre barnet er, jo større er sannsynligheten for en underrepresentasjon (Johnston og Zimmer 1989:11-12). En annen feilkilde oppstår ved den arkeologiske utgravningen der barnegraver mistolkes og benene i disse gravene bedømmes som ben fra dyr. Til sammen gir dette en skjev aldersfordeling på gravplassen.

Illustrasjon 1 viser de forskjellige skjelettelementene hos et nyfødt individ

(Buikstra og Ubelaker 1994:attachment 5).

Det er viktig for arkeologer å gjøre seg kjent med morfologien til barneskjelettet. Barnets skjelett består av flere løse ledd-ender og små ben enn hva skjelettet til et voksent individ består av. Benstrukturen til spedbarn og foster er også forskjellig fra ben som er ferdigdannet. Ben fra spedbarn har en porøs overflate som lettest kan beskrives som om den er stukket tett i tett med en synål, de ser "uferdige" ut og mangler den glatte jevne strukturen på overflaten som finnes på ben fra voksne individer. Benene er også særdeles lette. For å kunne gi en riktig aldersbedømming er det viktig at alle små benfragment blir funnet og tatt vare på under fremgraving og undersøkelse. Hvis arkeologen ikke har anledning til å ha med et referansemateriale kan en bra bok eller et godt bilde være til hjelp. En publikasjon som kan være til stor hjelp er Scheuer og Black's (2000) *Developmental Juvenile Osteology*. Denne boken er laget med tanke på å fungere som et referanseverk innen barneskjeletter. Et godt bilde å ha med i felt kan være illustrasjon nummer 1.

Illustrasjon 2 viser hvor stor forskjell det er på et lårben (femur) fra en voksen person, og et **nyfødt barn**. Det sier seg selv at både art og benelement er vanskelig å få riktig når man aldri har sett et lignende ben før. Til venstre på bildet er et lårben (*femur*) fra et voksent menneske (*homo sapiens*), og til høyre vises samme ben fra et nyfødt barn (begge ben er fra høyre side i kroppen) (Bass 1995: 16).

Kjønn

Kjønnsbedømming av voksne/mature individer foretas først og fremst på bekkenet (os coxae). Bekkenbenet har klare forskjeller, siden kvinnen er tilpasset for å bære frem barn. Kraniet og underkjeven egner seg også til kjønnsbedømming, da det ofte finnes større muskelfester på det mannlige kraniet enn det kvinnelige. Det deles ut karakterer fra 0 til 5 der 0 er ubestemt kjønn, det vil si ikke nok materiale for å lage en kjønnsbedømming:

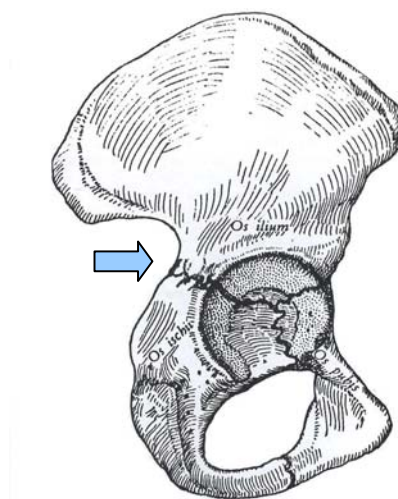
1 er kvinne, 2 er sannsynligvis kvinne, 3 er der det finnes materiale til en kjønnsbedømming, men det er tvetydig, 4 sannsynligvis mann og 5 er mann.

Det må fremheves at en osteolog ikke bør komme med en kjønnsbestemming av et individ, da menneskekroppen ikke inneholder ben med en 100 % sikker kjønnsindikasjon. Bass (1995: 85-87, 208-217), Brothwell (1981: 59-63) og Buikstra og Ubelaker (1994: 15-21).

Kjønnsbedømming av spedbarn er vanskelig fordi det er få og små ben som kan bestemmes,

dessuten utvikles ikke kjønnskarakterene på skjelettet før i puberteten. Barn utvikler seg svært forskjellig fra individ til individ. Noen blir kjønnsmodne før andre på samme alder og av samme kjønn. Det er også stor forskjell på hvilke stadier gutter og jenter utvikler seg. Undersøkelser av bekkenets form helt fra tidlig alder kan vise tegn på kjønnsdimorfisme (Scheuer og Black 2000: 15). Ifølge rettsmedisinske undersøkelser er incisura ischiadica, se illustrasjon 3, kortere og dypere hos guttefoster enn hos jentefoster. Men for at slike undersøkelser kan foretas må selvfølgelig skjelettmaterialet være velbevart (Kósa 1989: 24, Bailit og Hunt 1964, Boucher 1957).

Illustrasjon 3 viser høyre del av bekken fra et seks år gammelt barn. Bildet har en pil mot incisura ischiadica. (Petrén 1964: 71).

Kjønnsbedømming av voksne individer

Det er fem mål som kan brukes i en kjønnsbedømming av voksne individer. Det er leddkulens (caputs) vertikale og transversale diameter på overarmsbenet (humerus) og lårbenet (femur). Dessuten kan man måle overarmsbenets epicondylbredde. Epikondylen er knokkelens ledd-ende. På lårbenet kan målene tas av leddkulens vertikale diameter og epicondylbredden. Målene er basert på Krogman (1962).

Alder

En aldersbedømming utføres på grunnlag av forskjellige karakterer. Tenneses frembrudd, forbeningssentre, lengden av rørbenet uten knokkelens leddende og leddendenes fusjonering er de metodene som vektlegges ved aldersbedømming av yngre barn og ungdommer. Hvis det dreier seg om et eldre individ i alderen 17 til 45 år og over tar man i bruk tannslitasje (Bass 1995:301),

kraniets suturer og en makroskopisk undersøkelse av svampvevet i overarmen og i lårbenet (Acsádi og Nemeskeri 1970).

En generell regel er at desto yngre individet er, jo snevrere aldersintervall kan man plassere individet innenfor. Men det er viktig å påpeke at osteologer ikke kan si noe om den reelle kronologiske alderen til et individ. Den alderen som angis er den biologiske. Dette er fordi det er individuelle forskjeller i den biologiske utviklingen vi alle gjennomgår. Noen eldes raskere enn andre. Bare tenk på at noen får grått hår lenge før andre på samme alder. Vi kan si at noen av de samme prosessene skjer inne i mennesket med skjelettet. Jo eldre et menneske er ved dødstidspunktet, jo vanskeligere er det også å fastslå en nøyaktig alder. Ofte kan ikke osteologen gi en nærmere aldersbedømming enn 30 pluss/minus fem år. Eller et individ kan ende som ”voksen”, altså over puberteten, mellom 20 og 80 år. Dette kan skje hvis det er et dårlig bevart materiale med få sikre målepunkter igjen.

Aldersbedømming av barn

Det er utarbeidet flere metoder for å aldersbedømme spedbarn. De fleste av disse kan også brukes på noe eldre barn, og på unge voksne. Tenneses utvikling er den eldste metoden, og fortsatt en av de mest pålitelige. Den brukes i dag til å undersøke barn der alder ikke er kjent. Hos et fosteret og ved et nyfødt barn kan man bestemme barnets alder med to måneders sikkerhet (+/-). Deretter er det en tre måneders sikkerhet (+/-) hos seks og ni måneders gamle spedbarn. Ved ett års alder er man oppe i en 4 måneders sikkerhet (+/-). Alt i alt kan denne metoden benyttes fra fosteret er 5 måneder til og med en fullt voksen person på 35 år. En annen metode som blir benyttet på levende barn i dag, men som også kan brukes på skjelettmateriale, er å se på graden av epifysenes fusjonering. Epifysene er ben som ikke er vokst sammen med andre ben enda. Disse danner gjerne området som blir til leddflater. Disse delene er løse for at benet trenger en vekstsone. Alle epifysene har vokst igjen ved 30 års alder. Ben dannes fra forskjellige forbeningssentre i kroppen helt fra fosterstadiet. Ved å se på hvilke forbeningssentre som er dannet når man har skjelettet av et spedbarn, kan man si hvor langt i utviklingen spedbarnet eller fosteret har kommet. En annen metode er å se på hvor lange rørbenene er uten de løse epifysedelene som fortsatt ikke har vokst fast sammen med rørbenet. Man måler rørbenet, og ut i fra dette finner man alderen til spedbarnet. Denne metoden kan brukes fra foster og til nyfødt med halvårsintervaller, og opp til fem og et halvt år med ett års intervaller. Hvis osteologen benytter seg av flere av disse analysemetodene kan han eller hun skille mellom foster og spedbarn, og også gi en ganske snever aldersindikasjon. Det beste er om man får til en antatt alder pluss/minus tre måneder. Dette vil i så fall være et godt materiale å jobbe videre med hvis man

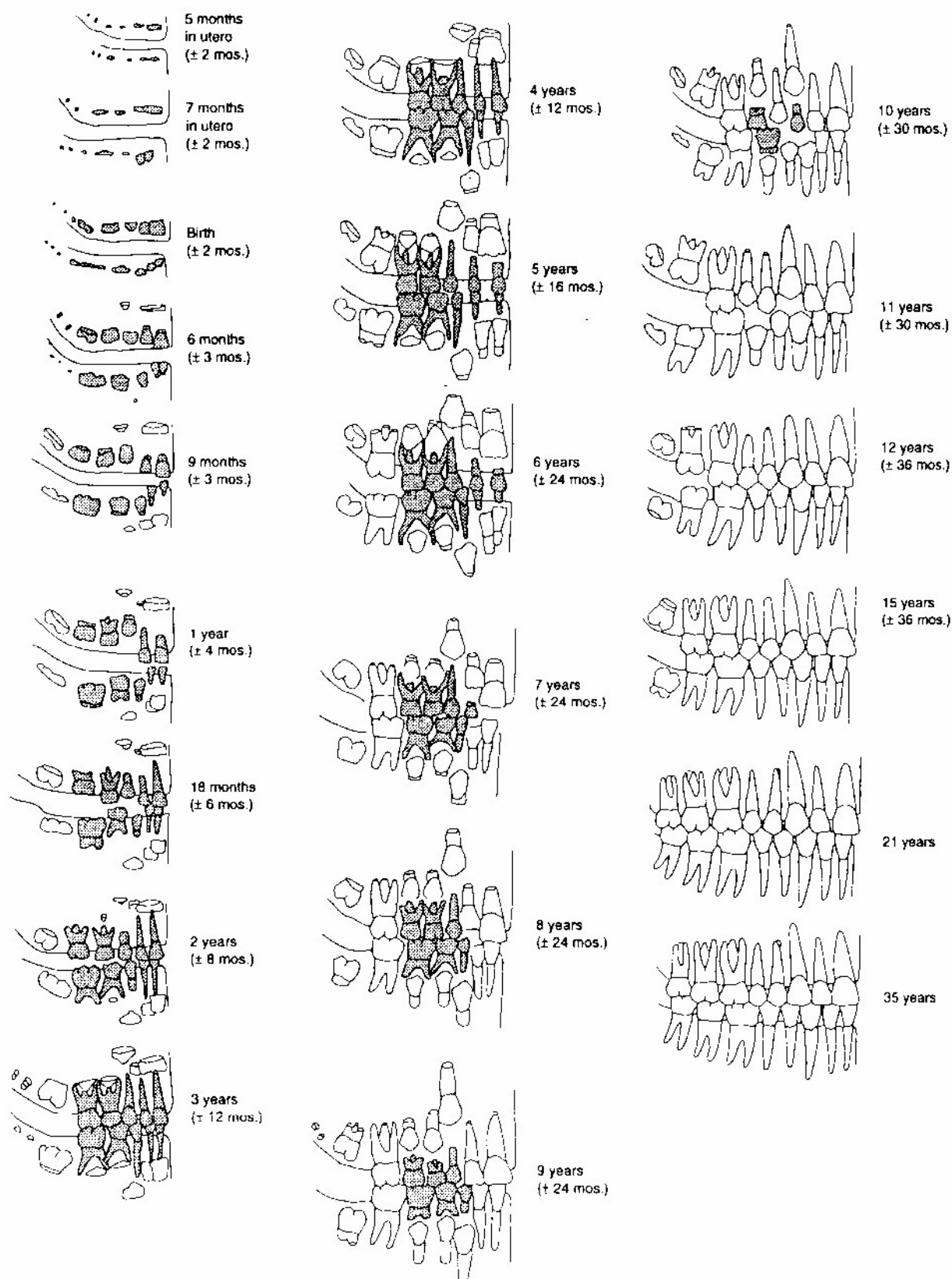
ønsker utførlige analyser av spedbarnsdødelighet. (Bass 1995:13-26, 303-304, Brothwell 1981:66, Scheuer og Black, 2000:6-7)

Tennenenes utvikling

Tennenenes utvikling kan følges fra et foster er fem måneder gammelt, og til et menneske når ca. 35 års alder. Dette er den mest veldokumenterte metoden for aldersbedømmning. Metoden brukes ofte for å stadfeste levende personers riktige alder. Denne metoden ble tidlig tatt i bruk på 1700 – tallet i England (İşcan og El-Nofely 1989:237). Frembrudd av tenner følger faste mønstre med små variasjoner mellom ulike folkeslag og kjønn. En god oversikt finnes i Buikstra og Ubelaker (1994:51), se illustrasjon 4, og i Bass (1995:303). Denne metoden er enkel og god å bruke så lenge underkjeven og overkjeven er bevart. Dessverre er dette ikke alltid tilfellet. Tannfragmentene er små og vanskelige å finne. Hos et spedbarn går disse fragmentene igjennom et 2 ganger 2 mm. sold. Tennenenes utvikling regnes som den mest pålitelige kilden for å beregne et menneskes alder, særlig i barneårene. Dannelsen av tenner er mer genetisk betinget enn skjelettets utvikling, fordi tennene ikke påvirkes like lett av miljøfaktorer. Skjelettets utvikling forstyrres ved infeksjoner og mangel på riktig næring i større grad enn tennene. I perioder med dårlig tilgang på mat vil skjelettet bremse veksten "og vente på bedre tider". Tennene påvirkes også i en viss grad da sykdommer og perioder med sult setter spor i tennene ved å forstyrre emaljedannelsen og emaljahypoplasier dannes. Fosterstadiet og frem til et barn er tre år gammelt har vist seg å være særlig viktig for menneskets utvikling (Bennike *et al.* 2005:736-737).

Etter 19 års alder er det vanskelig å gi en aldersbedømmning ut fra tennenenes frembrudd. Det blir da naturlig å gjøre en aldersbedømmning ved hjelp av tennenenes slitasje (Bass 1995: 301). Tennene slites slik at molar 1, 6-årstannen, slites mer enn molar 2, 12-årstannen. Dette kan leses av og en alder kan bedømmes til 17-25 år, 25-35 år, 33-45 år eller omkring 45 år og over.

Illustrasjon 4 viser tennenes utvikling fra 5 måneder in utero til 35 års alder. (Buikstra og Ubelaker 1994:51).

Forbeningssentre

Alle ben i kroppen dannes etter bestemte mønstre og til bestemte tider under livet. Denne utviklingen begynner allerede i fosterstadiet og varer til alle benelementer har vokst sammen med de respektive epifysene. Menneskekroppen har til å begynne med omkring 806 sentre der ben dannes. Ved fødselen har disse allerede vokst sammen til 450 sentre, og når mennesket er voksent har det 206 ben totalt. Utviklingen går raskt i barnets første leveår når alle nye ben får en kjerne enten fra brusk, eller direkte som ben (Bass 1995:14). I Gray's anatomy (1973) er det en oversikt over de forskjellige forbeningssentrene i kroppen, og Scheuer og Black (2000) har som sagt laget et stort referanseverk innen emnet.

Lengden av lange rørben uten epifyser

I *Human Osteology – A Laboratory and Field Manual* har Bass (1995) lagt inn alle tabeller for aldersbedømming ved hjelp av de lange rørbenene. De lange rørbenene vokser i lengden helt til epifysene vokser fast i hver sin ende av benet. Ved oversikten for alle de lange rørbenene finnes det tabeller som gir middelveien til benet ved de forskjellige aldrene fra foster til og med 5.5 år. Benene som kan brukes er overarmsben (*humerus*), underarmsben (*radius* og *ulna*), lårben (*femur*), leggben (*tibia* og *fibula*). Når man undersøker disse benene måles største lengde (GL, greatest length) med ett skyvemål. Dette er sannsynligvis en av de bedre metodene å bruke på osteologisk skjelettmateriale som kommer fra spedbarn. Det gir en ganske bra oversikt over alder hvis det finnes flere lange rørbein fra samme individ.

Etter egen observasjon under analyse av et skjelettmateriale fra kvarteret Banken i Visby (Russ 2005 upublisert) så det ut til at ett eller flere av de lange rørbenene var bedre bevart enn for eksempel underkjeven (*mandibula*) eller overkjeven (*maxilla*).

Tabell 1 og 2 er hentet fra Bass (1995:155,228). De viser hvordan man kan finne alder på et spedbarn. N står for number, eller hvor mange barn som ligger til grunn for materialet. Mean, eller gjennomsnittsverdien, er den verdien man ser på etter å ha målt benet, med en SD som er standardavviket.

Tabell 1. Aldersbedømmning ved hjelp av mål på lårbenet.

Estimated age in years	Femur		
	N	Mean Measurements in mm	SD Standard deviation
Fetal	7	61.86	6.33
NB-0,5	64	78.84	7.23
0,5-1,5	38	115.63	18.34
1,5-2,5	8	148.13	10.76
2,5-3,5	11	166.73	9.99
3,5-4,5	11	183.82	9.20
4,5-5,5	6	213.67	4.52

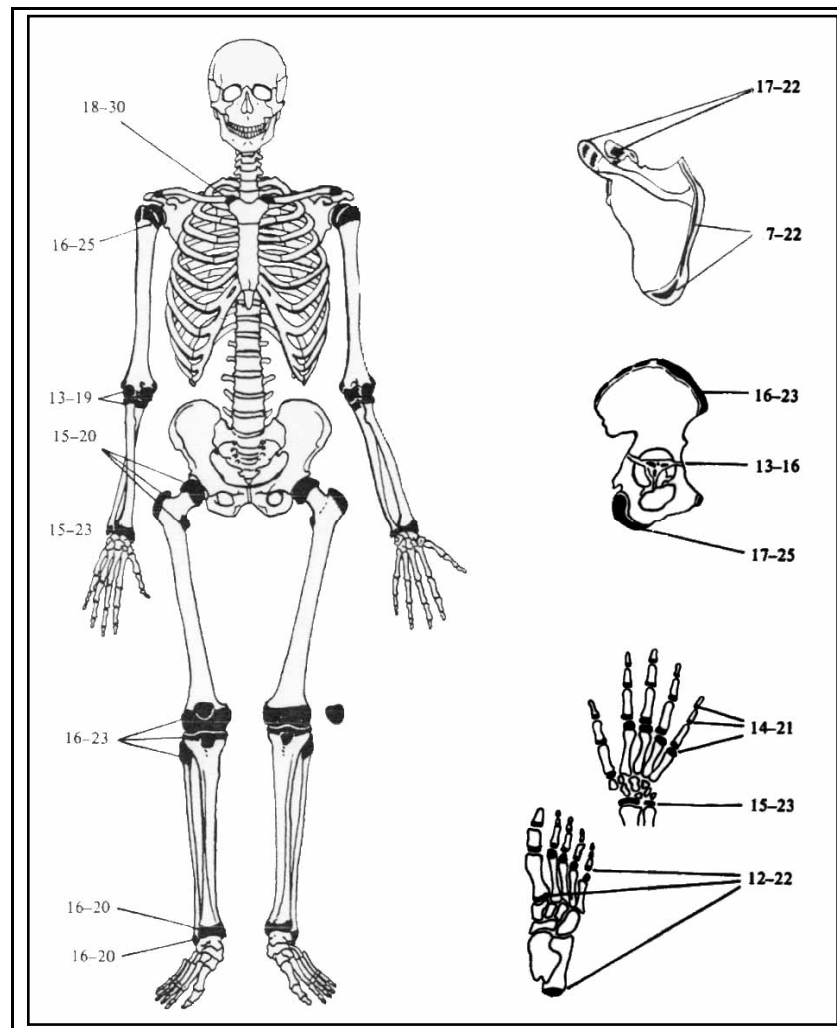
Tabell 2. Aldersbedømmning ved hjelp av mål på overarmsbenet.

Estimated age in years	Humerus		
	N	Mean Measurements in mm	SD Standard deviation
Fetal	9	56,78	6,26
NB-0,5	71	67,66	5,94
0,5-1,5	42	93,14	12,11
1,5-2,5	7	113,57	5,66
2,5-3,5	11	125,64	6,86
3,5-4,5	9	136,78	5,56
4,5-5,5	6	154,67	5,42

Epifysenes fusjonering

Tidlig forskning innen epifysenes fusjonering begynte omkring 1920, og studier av selve benveksten begynte først i 1960 (Johnston og Zimmer:1989). Brothwell (1981:66) har en oppsummering av epifysenes fusjonering. De fleste ben er ferdig fusjonert i løpet av tenårene, men de siste benene fusjonerer først i 30-årsalderen. Se illustrasjon 5. Her er det viktig at arkeologen i felt er klar over de forskjellige løse epifysedelene. Disse hjelper osteologen med en aldersbedømmning.

Illustrasjon 5 viser når de forskjellige epifysene fusjonerer (Brothwell 1981:66).

Kroppslengde hos voksne individer

Kroppslengden kan beregnes for voksne individer. Osteologen baserer seg på lengden av de lange rørbenene femur, tibia, humerus, radius og ulna og bruker deretter en formel. Formelen er utarbeidet etter hvilket ben man jobber med, og ut fra om det finnes en kjønnsbedømming eller ikke. Dette gir en middelerdi pluss/minus gitte antall cm. Denne metoden brukes oftest for å kunne si noe om levekår da høyde kan indikere god eller dårlig levestandard. Det er slik at høyden til mennesker tildels styres av arv fra foreldrene. Men for å vokse til det potensialet som ligger i enhver person behøver man særlig gode forhold mens skjelettet dannes og man er i en alder da man vokser. Hvis man under perioder blir utsatt for stress, sykdommer, infeksjoner eller dårligere leveforhold stanser skjelettet sin vekst slik at all energi som kommer til kroppen blir benyttet til andre og viktigere funksjoner. Dermed kan man si at befolkningsgrupper med stort antall høye individer har hatt bedre oppvekstvilkår enn grupper med individer som er lavere.

Patologi og sykdommer

I enkelte tilfeller kan osteologen være heldig å finne skader på skjelettene. Disse kan fortelle om levekår og eventuelle sykdommer som personen har hatt mens han eller hun levde. De fleste sykdommer er slik at de ikke setter spor i skjelettet, men enkelte patologiske forandringer, som spedalskhet, enkelte kreftformer, syfilis og mer vanlige forandringer som slitasjegikt, finnes gjerne hos eldre individer. Hos spedbarn derimot, er det få sykdommer som setter spor i skjelettet og på tennene.

Harris' linjer

Harris' linjer er en tilstand som oppdages ved røntgenfotografering av lange rørben. Det arter seg som horisontale linjer i benets vekstsoner. Benet har ved enkeltanledninger sluttet å vokse. Denne stillstanden i vekst kan komme av dårlige oppvekstvilkår der barnet får mangelfull ernæring, eller av at barnet blir sykt. Sykdom hos moren kan også forårsake slike forandringer hos foster. Linjene i benet har vist seg å kunne forsvinne etter 1-3 år, men enkelte voksne individer har påvist Harris' linjer som ikke har forsvunnet (Holck 1984).

Emaljehypoplasi

Sykdommer og mangel på viktige næringsstoffer kan også føre til emaljehypoplasier. Dette viser seg som horisontale render, eller som groper, i tennenes ytre emaljelag. Disse forandringene kan oppstå allerede i fosterlivet, eller så lenge nye tenner dannes. Disse merkene på tennene forsvinner aldri og individets helsetilstand og levekår i fosterstadiet og årene frem til tannkronene er ferdig dannet kan "leses av" i tennene (Bennike *et al.* 2005: 738, Brothwell 1981:165).

Blodsykdommer

Cribra orbitalis og parietalis er en tilstand som viser seg som mange små hull, eller porøse områder, på skalletaket (cribra parietale) eller i øyehulen (cribra orbita). En fortykkelse av skalletaket kan også forekomme. Denne forandringen utvikler seg hos barn, men forsvinner ikke hos eldre individer. Tidligere har forskere ment at cribra orbita var en følge av underernæring hos barn, eller at de ikke fikk nok jern i kosten og dermed utviklet jernmangel (blodmangel). Senere forskning mener å se en sammenheng mellom cribra orbita og mangel på vitamin C, eller sykdommen skjorbuk (Bennike *et al.* 2005:737-738, Brothwell 1981:165).

Skriftlig og muntlig overlevering fra middelalderen

Skriftlige kilder kan være med på å belyse det arkeologiske materialet. For bedre å forstå hva som skjedde rundt spedbarn, og hvilke rettigheter de hadde i Norge i middelalderen, kan lovtekster, sagatekster og folkeminne trekkes inn. Lovtekstene beskriver hvordan begravelser og dåp skulle utføres, og de setter også forbud mot å bære ut barn i skogen for å la de dø. Dette står i motsetning til sagatekstene, som inneholder fortellinger om spedbarn som ble båret ut. Til sist behandles emnet folkeminne, som er muntlige fortellinger om spedbarn som går igjen, såkalte utburder.

Kildekritikk

Det kildematerialet som vi sitter på i forhold til hvordan spedbarn ble behandlet under middelalderen er snevert. Det finnes enkelte lovtekster som beskriver hvilke rettigheter det nyfødte barnet har til dåp, og hvilken plikt familien har til å verne det. Ved bruk av kildemateriale som er nedskrevet under middelalderen skal man ta visse forbehold og bruke disse kildene med forsiktighet. Lovtekster er skrevet ned for å sikre at samme praksis ble fulgt ved straffeutmåling i de forskjellige områdene i landet. Lovene er nedtegnet for at alle skulle vite hvilke regler for oppførsel som ble brukt i Norge. Lovene kunne enten hindre en praksis som man ønsket å bli kvitt, eller man kunne sette et eksempel slik at en ny skikk ikke ble innført. Else Mundal (1987:5) skriver at flere forskere ser for mye på sagamaterialet i forhold til lovtekstene. Hun mener at lovtekstene er bedre egnet som kilde enn sagatekstene. Sagatekstene ble først skrevet ned flere hundre år etter at hendelsen skulle ha funnet sted. Dessuten ligger handlingen i hedensk tid, mens fortellingen først ble skrevet ned av kristne. Det er mulig at sjangeren som sådan også inviterte til litterær frihet, og at forfatteren kan ha mange feilkilder. I blant annet Gunnlaug Ormstunges saga blir utbæringen av barn beskrevet som en hedensk skikk.

Folklore kan også si noe om hvordan spedbarn ble behandlet før. Menneskers muntlige tro og overtro videreføres stadig, selv etter at opphavet til fortellingene er glemt. I denne forbindelse kommer fortellingene om utburden inn. Disse fortellingene omhandler småbarn som går igjen fordi de er misfornøyde med den begravelsen de har fått, eller de vil ha hevn over den som har drept dem. Det er selvsagt vanskelig å si noe om hvor mye som er sant i disse fortellingene, siden de omhandler supra-notmale vesener som Juha Pentikäinen (1968) kaller dem. Ikke alt er målbart, og fortellinger med utburden som tema finnes over alt i Norden. Hvor langt tilbake i tid tilbake denne folketroen har eksistert, er vanskelig å si, men så lenge man har en skikk med å bære ut spedbarn, kan man anta at disse fortellingene har eksistert.

Lovtekster

Det fantes egne lover under middelalderen som gjaldt kirken. Disse kalles for kristenrettene, og var en del av eldre Borgartingslov, eldre Eidsivatingslov og eldre Gulatingslov. Borgartingsloven gjaldt i området rundt Oslofjorden, med tingsted på Borg, Eidsivatingsloven gjaldt for indre Østlandet, Gulatingsloven gjaldt på Vestlandet og Frostatingsloven gjaldt i Trøndelag. De eldste lovtekstene hadde sitt opphav på Østlandet, og de ble forfattet på begynnelsen av 1000 – tallet. Disse lovene regulerte dagliglivet til folk flest i middelalderen. Lovene hadde følger for de levende, men også for de døde (Rindal 1996:17-18,142).

I kristenrettene er det detaljerte regler for gravleggingen på kirkegården. Alle kristne måtte gravlegges i viet jord og de ble gravlagt etter hvilken status de hadde. De rikeste, lendmennene, ble gravlagt nære kirkebygget, på sør og østsiden. De ble liggende i det såkalte takdryppet, der vann fra kirketaket gjorde at gravene under fikk en stadig strøm av vievann over seg. Utenfor lendmennene skulle bøndene med familie ligge. Deretter kom trellene med familie nærmest kirkegårdsmuren. Her skulle menn som ble funnet på sjøen, med norsk hårfasong, også legges. Utenfor kirkegården skulle selvmordere, tyver og andre ubotsmenn ligge. Udøpte barn og voksne ble også gravlagt der. Eidsivatingsloven skiller seg fra de andre kristenrettene ved å plassere menn på sørsiden av kirken, og kvinnene på nordsiden. Hvis noen ble gravlagt på feil sted, kunne bøter utstedes for dette. Det var også ulovlig å grave opp lik (Rindal 1996:148; 2004:126).

Dåp

I de aller fleste tilfellene kan vi anta at barnet kom til kirken for å bli døpt. Barnet ble senket helt ned i dåpsvannet tre ganger mens det fikk navn. Skikken med å øse vann på barnet startet på 1200 – tallet. Foreldrene hadde også frist på seg for å døpe et nyfødt barn. Alle barn skulle døpes innen jul, påske eller jonsok. Streng straffer kunne gis til de som ikke døpte barna sine. I de strengeste tilfellene mistet bonden hele gården sin til biskopen og kongen, og han måtte flytte til et land utenfor kristenheten (Rindal 1996:145; 2004:125-126).

En viktig skikk i førkristen tid var navngivingsseremonien. Barnet ble båret til faren og han øste vann over det og ga det et navn. Dermed ble barnet tatt opp i slekten, og et barn som hadde fått navn skulle ikke bæres ut. Hvis barnet hadde navn, men allikevel ble båret ut var dette en forbrytelse på samme nivå som drap (Pentikäinen 1968:73).

Innenfor kristendommen er dåpshandlingen den viktigste da dåpen var det som rensket mennesket fra

arvesynden. Et lite barn hadde ikke rukket å synde, men hvis barnet døde før det hadde mottatt dåpen ville det havne enten rett i helvete, eller i Limbo. Dette ble beskrevet av kirken som et sted midt mellom himmel og helvete. Derfor var det plikt å døpe alle barn i middelalderen. Barn som ikke ble døpt, kunne heller ikke gravlegges på kirkegården. Dersom et barn ble født svakelig, og man fryktet at det kunne dø før man rakk frem til kirken eller til en prest, hadde man anledning til å utføre en nøddåp. Denne dåpen skulle helst utføres av menn. Man kunne bruke det man hadde for hånden å døpe i. Dugg, snø eller saltvann kunne brukes frem til 1200 – tallet, da paven gav pålegg om at kun vann eller smeltet snø var tillatt. Hvis det ikke fantes væske tilgjengelig, kunne man bruke spytt og gjøre korsets tegn på brystet og mellom skuldrene, og på nesen, øyne, ører og isse. Samtidig skulle dåpsformularet sies frem. "Ek vígi þik, vatn, í nafni föður ok sunar ok andans helga", "Jeg vier deg, vann, i navnet til Faderen, Sønnen og Den hellige Ånd.". Eidsivatingsloven og Borgartingsloven er noe delt om hvordan nøddåpen skulle utføres. I Eidsivatingsloven kreves det at dåpsformularet er korrekt hvis man har utført en nøddåp og barnet deretter har dødd på veien til kirken. Hvis dette formularet ble fremsagt feil kunne ikke barnet begraves på kirkegården. Barnet skulle dekkes til og graves ned i uviet jord slik at hunder, ravner eller krøtter ikke kunne komme til. Hvis de likevel kunne komme til barnet, skulle den som hadde ansvar for barnet bøte en halv mark til biskopen (Rindal 1996:144-145; 2004:124). Vi vet dessverre altfor lite om hvor disse små barna ble gravlagt som ikke fikk komme inn på kirkegården, men ett eksempel finnes fra Visby på Gotland i Sverige.

Dette spedbarnet ble plassert i en latrinebrønn i middelalderens Visby. Spedbarnet kan ha vært et resultat av utenomekteskapelige forbindelser og tatt av dage, og den fortvilte moren ville at barnet skulle ligge så nær en kirkegård som mulig. Man kan også tenke seg at barnet ikke rakk å bli døpt før det døde. Denne latrinebrønnen lå kun to meter fra kirkegården til St: Hans og St: Pers kirke i Visby innerstad. Spedbarnet kan ha vært et resultat av utenomekteskapelige forbindelser og tatt av dage, og den fortvilte moren ville at barnet skulle ligge så nær en kirkegård som mulig. Man kan også tenke seg at barnet ikke rakk å bli døpt før det døde. Derfor fikk det heller ikke plass innenfor kirkegårdsmuren. Denne oppdagelsen viser at moren eller en annen omtenkstom slektning ville at den lille skulle få en begravelse så nær vigd jord som mulig, selv om det å legge barneliket i en latrine ikke er særlig verdig (Jonsson 1997).

Barn med deformasjoner

Borgartingsloven, Eidsivatingsloven og Gulatingsloven har paragrafer som omhandler barnets

rettigheter til å bli gravlagt på kirkegården, enten som døpt eller som udøpt. Eksempel fra Borgartingsloven sier at man ikke skal fø opp barn som ikke kan ta til seg mat. Man skal heller ikke fø opp barn som har tærne bak og hælen fram, haka mellom skuldrene og nakken frem på brystet, tykkleggen framme, øyne i nakken, sel-luffer og hundehode. Disse barna skulle legges i en røys der verken mennesker eller dyr ferdes. Borgartingsloven sier også at barn som er født uten åpning til munn, slik at moren ikke kan gi barnet mat, skal tas med til kirken. Barnet skal primsignes før det legges foran kirkedøren. En slektning må bli der og passe på barnet helt til det dør. Etter det kan barnet gravlegges på kirkegården. Borgartingsloven sier heller ikke noe om straff for å bære ut barn med de skadene som er nevnt (Rindal 1996:142).

Eidsivatingsloven har strengere regler enn Borgartingsloven i det at så lenge et barn har menneskehode, så skal det ha rett til å leve. Barnet har rett til dåp, og deretter skal man ta det med til biskopen, og han skal avgjøre hva som skal hende med barnet. Hvis barnet derimot ikke har verken menneskehode eller stemme, skal barnet tas med til presten, og han får da velge om han vil døpe det eller ikke. Barnet skal deretter legges i en åpen grav med en helle over slik at hunder og ravner ikke kan komme til. Barnet får leve så lenge det kan, og når det er dødt kan man kaste jord ned i graven over barnet. Heller ikke Eidsivatingsloven sier noen om straff for å bære ut barn med skader. Gulatingsloven slår fast om barnet er født med ansiktet eller tærne bak, skal barnet døpes i kirken før det blir overlatt inne i kirken for å dø. Straffen for å bære ut et barn som siden dør, er tre merker til biskopen (Rindal 1996:144).

Kristenrettens meget spesifikke regler for hvilke barn som kunne bæres ut har en forklaring. Loven hadde en åpning for at enkelte spedbarn med store deformasjoner kunne settes ut for å dø. Deformasjonene var av en slik art at det sannsynligvis aldri ble født noen med så alvorlige forandringer. Dette tjente til to ting. Kirken hadde fått en lov som i praksis forbød all utbæring, mens folket hadde fått tillatelse til i alle fall å bære ut sterkt vanskapte barn. Dette kan ha blitt sett på som barmhjertighetsdrap. En annen grunn kan være at et slikt vanskapt barn blir sett på som en stor ulykke og et ondt varsel. Dette kommer frem i eldre Borgartingslov der det står at slike barn skal legges i røys i flodmålet, der verken folk eller fe går. Denne angsten kan forklares med at utburden – gjenferdet – var farlig og kunne skade mennesker og dyr. Det er ikke sikkert når denne troen på utburden oppsto, men den er belagt i Árna saga Biskups (fra år 1291). Her nevnes utburden for første gang. Kirken lærte at barnet har en sjel som blir fortapt hvis barnet dør før dåpen (Mundal 1987:28, Lárusson 1956: 631).

Kvinnen og barnet

Frostatingsloven sier at om en kvinne dør mens hun er gravid, skal barnet også gravlegges på kirkegården "som andre folk, utan at barnet vert skore ut eller teke frå henne". Mundal mener at fordi dette presiseres i lovteksten, har det vært en skikk å skille mor og barn etter døden. (Rindal 2004:127, Sellevold 1999:111).

I kristenretten står det at en kvinne skal aldri føde alene. Dette var for å sikre det ufødte barnet. Det kan virke som om kvinnen lettere kan skjule det å ta livet av et spedbarn, enn mannen. I førkristen tid var det hans oppgave å ta livet av eventuelle uønskede barn (Mundal 1987:21). Første gang barnet ble lagt til brystet og fikk die, var i likhet med navngivingen en viktig begivenhet. Et barn skulle legges til morens bryst etter fødselen og moren holdes oppsyn med, slik at hun ikke kunne bli beskyldt for barnemord hvis den lille døde. Hvis den lille døde, skulle han eller hun bli undersøkt for merker på den lille kroppen, eller andre tegn til vold. Det var også strenge straffer for mødre som lå i hjel barnet sitt, *Opressio infantium*, og det var lenge ulovlig å falle i søvn med et barn i sengen. Dette gjaldt både nybakte mødre og for ammer (Pentikäinen 1968:99-100). I Harðar saga står det hvis et barn hadde fått mat, og siden ble drept, skulle dette regnes som mord. Dette er en opplysning i en saga som man kan tro på, da man finner samme opplysning i lovene (Mundal 1987:11).

"...börn er eigi fengu skírn skyldi grafa utan við, kirkjugarð, en áðr vóru þau grafin fjarii vígðum stöðum sem sekir menn, ok kölluðu fáfróðir menn þá útburði."

"...children who had not received *skírn* were to be buried outside the churchyard and earlier were buried far from consecrated ground like criminals, and were called by unlettered people *útburði*." (Pentikäinen 1968:75).

I enkelte avsnitt av lovtekstene som direkte omhandler barneutbæring eller barnedrap, finnes det ikke noe som tilsier at enkelte grupper med kvinner blir mer mistenkt enn andre for å ta livet av barna sine. I andre avsnitt kan det virke som om enkelte kvinner ser seg nødt til å ta livet av barnet sitt. Dette var i de tilfeller der barnefaren ikke kunne eller ville navngis, eller der mannen var av lavere ætt enn kvinnen (Mundal 1987:22). Det var viktig at et spedbarn ble godtatt av barnefaren, slik at arverekkefølgen kunne opprettholdes.

Det er klart at spedbarn av ugifte foreldre har hatt en høyere dødelighet enn spedbarn født inn i gifte familier. Dette er fordi det i Norden ofte innebar et stigma å få et barn utenfor ektesengen. For ugifte kvinner kunne dette være totalt ødeleggende fordi de ikke kunne gifte seg senere. Dette er et

faktum som man ikke fikk bukt med før i 1966! (Iregren 1988:23).

Bonden i norrøn tid hadde rettigheter til å bære ut barn som tilhørte treller eller gårdsarbeidere. Han kunne ta slike avgjørelser på et økonomisk grunnlag. Han hadde ordet når det gjaldt hvor mange mennesker som kunne vokse opp på gården og hvor mange munnner han kunne mette. Det finnes også detaljerte regler for hva som skal skje dersom en såkalt gongukona, eller tiggerkvinne, hadde et barn. Hvis kvinnen døde på bondens gård var det opp til ham å bære ut barnet (Mundal 1987:23).

Hungersnød

Det er flere grunner til at spedbarn blir drept. Ofte er det ustabilitet i et samfunn, fattigdom og hungersnød, som gjør at små barn ikke får leve. Dette er muligens en av grunnene til at lovene på Island til å begynne med fikk to unntak fra de vanlige kristenrettene. Både barneutbæring og spising av hestekjøtt ble ikke forbudt før Olav den Hellige kom til makten (ca. 1018). Mye tyder på at dette var to viktige tillatelser for å holde hungersnøden fra livet for de fattigste familiene under harde perioder på Island. Derfor lå det mye politikk i å la islendingene få beholde disse reglene.

De to skikkene med barneutbæring på Island og deres unntak om å spise hestekjøtt kan sees i sammenheng. Begge har klare økonomiske fordeler i det islandske samfunnet. Da det ble forbudt å spise hestekjøtt hadde det store sosiale følger, særlig de fattige ble rammet av dette. At man i tillegg ikke hadde muligheten til å bære ut de barna som ble ansett som for mange, rammet dette de fattigste. De som laget unntaket i loven hadde oppdaget de økonomiske fordelene og hvordan disse fordelene kunne brukes som argument i kristningen av landet. Det ble mye lettere å godta en ny religion når man ikke fikk de økonomiske bekymringene i tillegg (Pentikäinen 1968:70).

Sagamateriale

Skuespillet om Ødipus og de islandske sagaene

Det er spekulert i om Norrøne myter kan ha vært influert av skuespillet om Ødipus (Sofokles, ca 450 f.Kr.). Dette sagnet handler om et barn som blir satt ut i skogen fordi en spådom sier at om barnet får leve vil det hende store ulykker. Barnet blir også satt ut, men selvsagt forbarmer en gjeter seg over ham. Han ender opp med å drepe sin egen far og å gifte seg med sin mor. Dette viser at å bære ut uønskede barn også forekommer i andre land.

I flere samfunn er det tradisjon for å sette ut spedbarn som foreldrene ikke har råd til å fø opp. Dette gjelder stort sett i uår med sult og tørke, men noen ganger kunne barn bli båret ut fordi de var blitt til i utenomekteskapelige forbindelser. Dette kunne føre til et stigma hos den ugifte kvinnen.

Barneutbæring i norrøn og kristen tid må sannsynligvis ha foregått på forskjellige måter. I norrøn tid var dette en skikk som var godtatt i samfunnet, mens i middelalderen var dette en skikk som var forbudt ved lov. Dermed oppstår det et viktig skille. Det finnes en kontinuitet i handlingen, som er å bære ut barn, men måten det blir gjort på er nødvendigvis annerledes. Når handlingen blir beskrevet i den norrøne litteraturen, er det også lagt vekt på at de barna som bæres ut, overlever. Handlingen å bære ut barn i middelalderen er derimot straffbar, og spedbarnet som legges ut overlever ikke, og det regnes som mord. Fattigdom og matmangel er den grunnen som er blitt sett på som den vanligste for å forklare barneutbæring i norrøn tid. I Røykdøla saga blir det gitt en annen forklaring. Der ofres eldre mennesker og spedbarn i en særdeles vanskelig situasjon. Det å drepe et spedbarn har nemlig ingen innvirkning på matmangelen på kort sikt, siden spedbarnet får all føde fra moren (Mundal 1987:6-7,32).

Selv om den mest brukte grunnen til å bære ut barn var dårlig økonomi, fantes det også andre grunner som man kan finne igjen i de islandske sagaene. Uekte barn ble i disse fortellingene lavere rangert enn ektefødte barn. I Vatnsdæla saga gir en kone gir ordre om å sette ut et barn som mannen har fått med en frille og i tåtten om Torstein Oksefot blir han satt ut etter ordre fra onkelen siden han er født utenfor ekteskap. De Islandske sagene inneholder heller ingen voldelige beskrivelser av spedbarnsmord. Derimot er de hendelsene som er beskrevet av barneutbæring fredelige affærer, hvor spedbarnet får en fleskebit i munnen og blir lagt på et beskyttet sted slik at barnet hadde en viss sjanse til å overleve. Grunnen til dette er at barna i de islandske fortellingene ofte innehar en hovedrolle i sagaen, og de vokser opp til å bli helten i fortellingen (Pentikäinen 1968:68-76).

Det ble sett på som skam om velstående folk satte ut barna sine. I tåtten om Torstein Oksefot innledes det med at denne skikken blir sett ned på og at det kun er fattige mennesker som forlater barna sine. Det er viktig å huske at sagaen er nedskrevet i en periode da kristendommen er innført i landet, og at tradisjoner og religiøst syn hadde forandret seg, særlig i denne overgangsperioden (Pentikäinen 1968:69). Den rike bonden kunne også ha grunner til å ta livet av noen av ungene om det ble mange. Hvis han hadde mange døtre kostet dette i medgift, og hvis han hadde flere sønner kunne dette føre til at gården ble delt i flere deler ved arveoppgjøret. Dette ville i sin tur følges av dårligere økonomi på gården, og kunne i verste fall ende i fattigdom for bondens etterfølgere (Mundal 1987:32). I sagaen om Gunnlaug Ormstunge får Jofrid beskjed av mannen sin, Torstein, at hun må sette ut barnet hun bærer på om hun får en jente, men kunne beholde og fø det opp om det ble en gutt. "Svá er háttat," segir hann "at þú ert með barni, ok skal þat barn út bera, ef þú fœðir meybarn, en upp fœða, ef sveinn er." (Haugen 1994:193). Torstein hadde hatt en drøm som varslet om ulykke for denne jenta som ble født. Jofrid syntes det var synd og skam at den rike mannen

hennes ikke ville koste på å fø opp en jente.

Folklore

Utburden

Tradisjonen rundt utburden er gammel. Hvis et spedbarn ble lagt ut i skogen for å dø var troen slik at barnet kunne bli en utburd, myling eller bøling. Dette er et overnaturlig vesen på likhet med et slags spøkelse som kom hjem og plaget familien, og særlig moren. Denne folketroen har eksistert i hele Skandinavia. Ofte ropte den lille etter dåpen slik at han eller hun kunne bli frelst og komme til himmelen. Eller så var utburden ute etter hevn over de som drepte barnet. For å få utburden til å stoppe måtte man legge barnet i viet jord eller man hadde spesielle formularer som kunne sies slik at barnet måtte gi seg. Utburden hadde aldri fått et navn og allerede ved innførselen av kristendommen til Skandinavia fantes det en diskusjon om drap på udøpte barn var mord eller ikke. Det fantes dåpsformularer i Norge og Lappland, der man har en navngiving med et slags dåpsformular, og vesenet får både et manns- og et kvinnenavn, fordi man ikke kunne være sikker på kjønnet til utburden.

”Eg døype deg på ein von! Guri eller Jon!”,

”E du gut skal du heite Gubran, e du gjente ska du heite Guri!”,

”O du e han elde ho, du ska heita Anna elde Jo!”,

”Eg døyper dei på ei von Johannes eller Jon!”

(Pentikäinen 1968:217).

Gudrun og Jon- navnene er hentet fra et dåpsformular i biskop Árnas kristenrett. Derfor er både dåp med disse navnene og dåp av utburden belagt fra sent på 1200 tallet. Det som er bemerkelsesverdig er den lange tradisjonen der man har beholdt Gudrun og Jon- navnene i disse reglene, tatt i betraktning at kristendommen forandret i dåpsformularet flere ganger under middelalderen (Pentikäinen 1968:220-221).

Begrepet bytting kommer av at man trodde at de underjordiske hadde byttet til seg det friske barnet mot sitt eget. Derav navnet. En bytting ble aldri en del av samfunnet, men ble heller ikke avvist (Pentikäinen 1968:59).

Oppsummering til lov, saga og folkeminne

Hva sier lovtekstene?

I middelalderen i Norge var hele samfunnet kristent. Dette medførte at nærhet til Gud var viktig så vel i livet som i døden. Menneskene var i stor grad styrt av regler som var pålagt fra det geistlige samfunnet. Disse lovene var samlet i kristendomsbolken. Det at spedbarn er nokså utførlig behandlet i lovtekstene tyder på at det kan ha vært forskjeller i praksis rundt begravelsen av spedbarna. Lovene gir klare regler for dåpen, og det var særlig strengt å gravlegge et udøpt barn i den vigde kirkejorden. Likevel finnes eksempler på spedbarn som har dødd og har blitt plassert så nære vigd jord som mulig. Vi forstår av disse gravene at spedbarna ble lagt her i skjul, da barnet er plassert inne i kirkegårdsmuren for eksempel. Disse barna fikk helt klart ingen dåp, for dette kan ikke regnes som en kristen begravelse. De udøpte spedbarna fikk ikke komme til himmelen. De fikk kun komme til limbus som ble beskrevet som et sted der de slapp helvetes pinsler, de fikk heller aldri ta del av himmelens herlighet. Dette kan virke som et dårlig kompromiss.

Lovtekstene legger også ned forbud mot å bære ut spedbarn. Den eneste grunnen som loven åpnet for var om barnet var alvorlig deformert. De deformasjonene som er beskrevet er så groteske at det mest sannsynligvis aldri ble født et slikt barn. Dette sikret da at kirken ikke ga lov til, i utgangspunktet, å bære ut ett eneste barn som ble født, mens bøndene på tinget fikk beholde ett lite smutthull som de kunne si seg fornøye med. Lovene på Island tillot barneutbæring til 1018, men da ble både det og eting av hestekjøtt forbudt. En forklaring til dette er at Island hadde dårligere økonomi, og at det var vanlig at fattige mennesker bar ut barn som en måte å holde husholdningen i balanse, og hindre økt fattigdom.

Hva sier sagatekstene?

Sagaene omhandler livet i norrøn tid på Island og i Norge. Fortellingene utgir seg for å være sanne historier om slekter og folk. Det man må tenke på er at disse historiene har overlevd på folkemunne i lang tid, før de er nedskrevet. Den tiden de ble skrevet ned på skiller seg fra den norrøne perioden fordi kristendommen var innført i Norge og på Island. Sagaene skal fungere som oppbyggende litteratur i mange tilfeller. Barneutbæring ble ikke regnet som ærbart hvis du var rik i førkristen tid. Det at lovtekstene på sin side bekrefter denne praksisen med et forbud sier at denne skikken var et reelt problem.

Hva sier folkloren?

Folkloren er ganske uhåndgripelig, men i denne sammenhengen mener jeg at den kan fortelle noe om menneskers holdninger til det å bære ut spedbarn. De fortellingene om spedbarn som går igjen som såkalte utburder eller mylinger er spredt over et stort område av Nord-Europa. De som har hørt det de mener er barnegråt, forbinder dette med spedbarn som er tatt av dage og ikke har fått en riktig, eller kristen begravelse. Tradisjonen, hvis man hører et slikt barn, er å fremsi et formular som kan sies å ligne veldig på et dåpsformular som har røtter helt tilbake til middelalderen. Igjen kan man ane en linje som strekker seg helt fra førkristen tid og frem til i dag.

I sagatekstene blir barneutbæring beskrevet som en ikke-voldelig handling, og barnet blir kledd godt på, og får gjerne med en fleskebit i munnen. Slik kan man sikre at barnet overlever. Men man må ta hensyn til at dette er et litterært trekk, og barnet vokser opp til å bli en hovedperson i fortellingen. Else Mundal (1987:46-47) ser på semantiske trekk i lovtekstene og finner at både uttrykket bera út og slá út finnes. Hun mener at uttrykket bera út ikke sier noe om at barnet levde eller var dødt når denne handlingen fant sted. Uttrykket slá út derimot tyder på at barnet allerede var drept. Slá út ble vanligvis kun brukt om å slå ut væske eller lignende. Mundal trekker inne det norske ordtakket: "Slå ut barnet med vaskevannet", og hun lurte på om det ligger en dyster sannhet i dette. Hun mener på dette grunnlaget at man derfor burde vente å finne spedbarn der befolkningen i middelalderen kvittet seg med annet avfall. Siden loven mot barneutbæring er bevart, må vi anta at en slik skikk også fantes. Men det er viktig å påpeke at det ikke er funnet spor etter spedbarn som er lagt ut i skogen for å dø, så selv om vi har skriftlige kilder som forteller om en praksis, er det ikke dermed sagt at vi kan bevise, ved hjelp av arkeologien, at barneutbæring har eksistert.

Materialkapittel

Nye gravskikker

Da kristendommen kom til Norge, førte det til endringer i gravskikken. Det ble bygget kirker og klostre og ruinene etter disse forteller om kirker fra ca. år 1000. Orienteringen til gravene gir viktig informasjon fordi en kristen grav skulle orienteres etter øst-vest. Det er funnet graver med kristne trekk helt fra 900 – tallet i Norge. Men om disse gravene er tegn på enkelte individer som er omvendt, eller om det er større forandringer i samfunnet, er uvisst. Denne nye troen førte også med seg troen på en ny Gud og helgener. Norges første helgen var Sankta Sunniva. Hun er knyttet til øya Selja i Nordfjord, der man antar at hun døde omkring år 996 e.Kr. (Rindal 1996:14-16).

Kristendommen forbød også enkeltpersoner å ta med seg personlige eiendeler i graven. Enkelte unntak finnes, da prester og biskoper kunne ta med seg segl og vi har eksempler på rosenkranser som har fulgt med den døde. Den eneste måten å skille seg ut fra de andre på, var hvilken plassering på kirkegården, eller inne i kirken, man hadde råd til. Kirken tok nemlig betalt for gravplassene, dessuten fantes det detaljerte lover over hvor på kirkegården man fikk begraves, og det fulgte den stand man hørte til. Det gjaldt å få en plassering nærmest de geistlige eller kongen, som selvsagt fikk en plass nær koret inne i kirken. Hvilken kirke man fikk gravplass i var også av betydning. Bispekirker og klosterkirker ble rangert høyere enn vanlige sognekirker (Bagge 2000:214-219).

Hamar materialet

Domkirken på Hamar

På Domkirkeodden fantes det mange bygninger i middelalderen. De fleste ligger nå under bakkenivå og er ikke synlige, unntatt katedralruinen og bispeborgen. Byggingen av katedralen ble påbegynt i 1153, og sannsynligvis ferdigstilt i begynnelsen av det 12. århundre. Den ble dedikert til den hellige treenighet og Vårherre. I skriftlige kilder blir den referert til som *Kristkirken*. Katedralen var bygget i romansk stil og var 56,8 meter lang og omkring 20 meter bred. Katedralen var omgitt av en inngjerdet kirkegård. Katedralen fortsatte å fungere ca 30 år etter reformasjonen i 1536, men den ble da ødelagt av brann, og ble ikke bygget opp igjen. Ruinene ble utsatt for vær og vind, og falt mer og mer sammen. Særlig etter en del undersøkelser som ble gjort på 1950 – tallet, da mer av ruinene ble eksponert. Det ble besluttet å bygge en glassbygning over hele ruinene for å gi den beskyttelse. Denne glasskatedralen ble kalt for ”*Hamardomen*”. Den 14. april 1997 ble grunnsteinen til vernebygget lagt. Før byggingen kunne finne sted måtte hele området som ble

berørt av byggingen undersøkes arkeologisk. Det var ved dette arbeidet at det humane skjelettmaterialet fra kirkegården kom frem (Sellevold 2001:10-12, 17).

Tidligere har katedralen og området rundt blitt undersøkt i flere omganger. Den første utgravningen fant sted i 1847 og koret var gjenstand for undersøkelsene. Biskopsgravene i koret ble undersøkt, men ingen beinrester er bevart etter denne utgravningen. I 1884 til 1885 ble hele katedralen undersøkt, men steinkonstruksjonen var av størst interesse. Det ble ikke gjort noen skjelettfunn. I 1898 ble noen skjelettfunn gjort, og disse er lagret i den Schreinerske samling. På 1930 – og 1940 – tallet ble både kirkeruinene og erkebispegården undersøkt. De skjelettfunn som ble gjort ble ikke løftet frem og fjernet. Utgravninger ble foretatt på 1970 – tallet, men heller ikke skjelettene som ble funnet ved denne undersøkelsen ble tatt opp. Derfor finnes det kun to kranier fra utgravningene før 1980-tallet som er bevart (Sellevold 2001:18-22).

Skjelettmaterialet fra Hamar

Sellevolds (2001) analyser av skjelettmaterialet fra Domkirkeruinen i Hamar er bakgrunnen for det materialet som presenteres her. Dette materialet er spesielt i det skjelettene kommer fra alle områdene av kirkegården. Kirkegården er gravd ut i nyere tid, med moderne metoder og alt materialet av de uforstyrrede gravene er analysert. Totalt fra 1988 og 1991/1992 – utgravningene er det funnet 482 individer. Av disse har Sellevold plassert 3,5 % eller 17 individer i gruppen *Foetus/new-born* som består av foster/nyfødte opp til tremånedersalderen, og 11,2 % eller 54 individer av 482 i gruppen *Infans I*, som er barn som ikke har fått den første jekselen (molaren) enda. Disse barna er under 6 år.

I gruppen med foster, fortidligfødte og spedbarn opp til 12 måneders alder finnes det totalt 36 individer som er presentert i tabell 3. Dette materialet utgjør 7,5 % av det totale materialet funnet ved domkirkeodden på Hamar.

Tabell 3. Barn under ett år fra 1988 og 1991 - 1992 utgravningen ved Domkirkeruinene på Hamar.

Alle barna i denne tabellen er klassifisert under *Infans I* og er fra foster i 5. og 6. måned til ett år gamle (+/- et par måneder.).

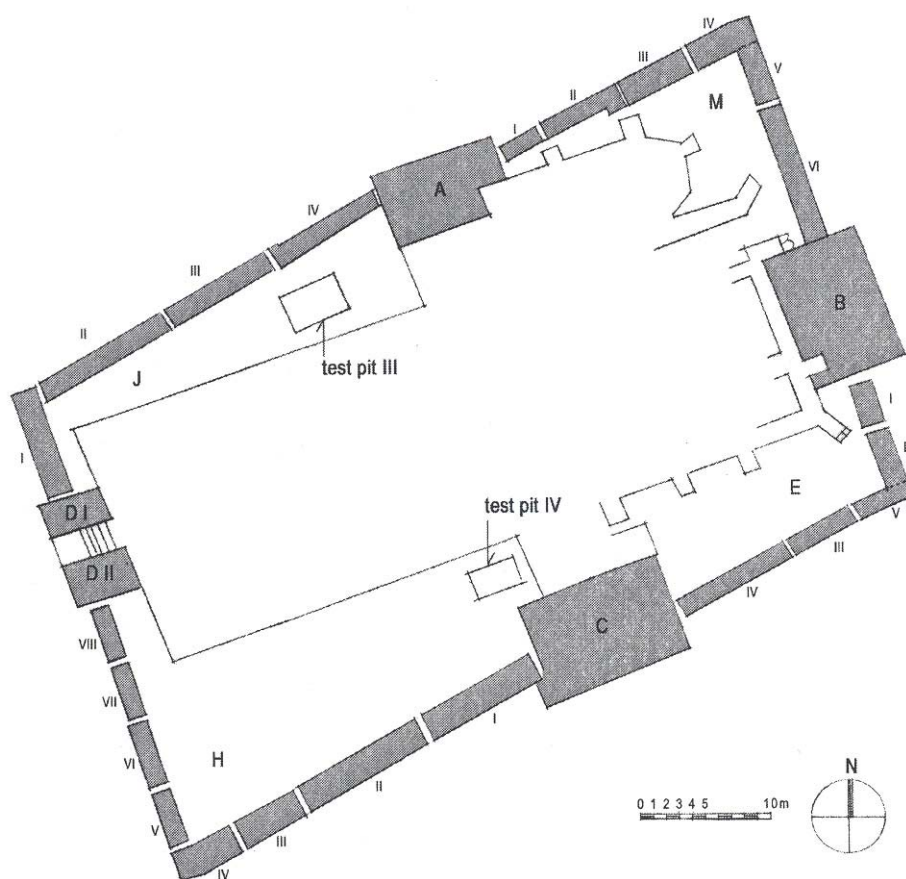
	Grav	HKH	C-	Alder	Kommentarer
--	------	-----	----	-------	-------------

			nummer		
1	AG 2	9569	C.37928	Nyfødt	
2	AG 3	9555	C.37928	3-6 måneder	
3	BG 10	8259	C.37624	0-4 måneder	
4	BG 26	8296	C.37624	4-8 måneder	
5	BG 27	8323	C.37624	5-7 måneder	Patologiske forandringer på kraniet, særlig på occipitale: Intra vitam perforeringer og porøse områder.
6	BG 68	8261	C.37624	Nyfødt	
7	BG 69	8353	C.37624	7.-8. foster-måned	
8	BG 72	8324	C.37624	2-6 måneder	
9	BG 79	10555	C.37928	11-13 måneder	Den lavere (distale) halvdel av skaftene på overarmsbenet (humeri) er fortykket.
10	CG 063	8360	C.37624	5-7 måneder	
11	CG 079	8012	C.37624	Nyfødt	
12	CG 103	8126	C.37624	1-2 måneder	Benene er grove og har fortykninger.
13	CG 106	8273	C.37624	Nyfødt	
14	CG 123	8282	C.37624	8-10 måneder	
15	EG 02	9980	C.37928	Nyfødt	
16	EG 04 nord	10200	C.37928	5.-6. foster-måned	Dobbeltgrav: to fortidligfødte barn, begge i sjette fostermåned.
17	EG 04 syd	10200	C.37928	5.-6. foster-måned	Dobbeltgrav: to fortidligfødte barn, begge i sjette fostermåned.
18	EG 06	9982	C.37928	7-10 måneder	
19	EG 11	9983	C.37928	Nyfødt	
20	EG 18	10018	C.37928	Nyfødt	
21	EG 30	10001	C.37928	0-1 år	Fortykket kranie med porøse områder utvendig.
22	EG 59	10201	C.37928	0-2 måneder	(Infans I)
23	EG 64	10245	C.37928	Nyfødt	
24	EG 85	10338	C.37928	Nyfødt	
25	HG 001	9880	C.37928	Nyfødt	
26	HG 002	9881	C.37928	10-14 måneder	
27	HG 007	9906	C.37928	8-10 måneder	
28	HG 013	9975	C.37928	1-3 måneder	
29	HG 026	10067	C.37928	5-7 måneder	Porøse partier på overflaten av kraniet.(intra vitam)
30	HG 033	9999	C.37928	7-10 måneder	
31	HG 045	10023	C.37928	1-3 måneder	Patologiske forandringer nært til den venstre hørselsgangen.

32	HG 060	10090	C.37928	Nyfødt	
33	HG 072	10460	C.37928	Nyfødt	
34	HG 076	10530	C.37928	3-6 måneder	
35	HG 089	10583	C.37928	3-5 måneder	
36	JG 1	10547	C.37928	Nyfødt/foster	

Plassering på kirkegården

Illustrasjon 6 viser de forskjellige utgravningsområdene fra 1991 - 1992 ved Domkirkeodden på Hamar (Sellevold 2001:24).

Spedbarna ligger særlig plassert i det sydvestre og sydøstre hjørnet av kirkegården. Det er totalt 11 spedbarn begravd på det utgravningsfeltet som heter H og det er 10 spedbarn i feltet E. I felt B er det gravlagt totalt 7 spedbarn. Dette er feltet som ligger rett øst for kirken. Se illustrasjon 6.

Tabell 4. Oversikt over de utgravningsfeltene der det ble funnet spedbarn.

Felt	Antall spedbarn
A	2
B	7
C	5
E	10
H	11
J	1
Sum	36

Felt C, E og H ligger alle på sørsiden av kirkebygget, jamfør illustrasjon 6.

Nidaros-materialet

Olavskirken i Trondheim

En sikker navnfesting av kirken med tilliggende kirkegård byr på vansker. Man tror imidlertid at det er en kirke som Magnus den Gode bygget på det stedet der Olav den Helliges lik lå den første natten i Nidaros, og det er i så fall den såkalte ”Olavskirken”. Denne kirken ble antagelig overtatt av fransiskanere, og brukt som deres klosterkirke i senmiddelalderen, men ingen samtidige kilder forteller om en slik overtakelse. Klosteret, som lå der ruinene av kirken er, var grunnlagt i 1472, og brant ned under bybrannen i 1531. Man kan anta at den ble nedlagt enten etter brannen, eller ved innføringen av reformasjonen i 1537. Uansett tolkninger så har kirkegården vært i kontinuerlig bruk fra begynnelsen av 1100 – tallet til 1600 – tallet. Begravelsene på kirkegården har sannsynligvis forbindelse med kirkens funksjon som klosterkirke og gravene kan ikke regnes å være fra en vanlig sognebefolkning (Christophersen 1986:Forord, Ekroll 1989:9-10). De arkeologiske undersøkelsene av folkebibliotekstomten i Trondheim er foretatt i to perioder. Den første startet i juni 1984 og ble fullført i 1985, og den andre utgravningen var i 1989.

Göthberg (1986: 30) har laget den faseinndelingen som er ble brukt både ved 1984- og 1985-utgravningen og ved utgravningen i 1989. Kirkegården er kun undersøkt på nordsiden. Se illustrasjon 7. Fase A er den eldste fasen og varte fra første del av 1100 – tallet til midten av 1100 – tallet. Dette er gravene som ligger lengst syd i feltet, altså nærmest kirken. Fase B strekker seg over

hele området, og inkluderer en utvidelse av kirkegården. Fase B har datering fra midten av 1100 – tallet og til midten av, eller siste delen av 1200 – tallet. Fase C tar over og varer til omtrent 1600 – tallet. Man mener at den søndre delen av kirkegården gikk ut av bruk allerede under midten av 1500 – tallet. De gravene som ble funnet i 1989 er datert til 1300 til 1550. Derfor regnes disse til fase C. Han har også delt inn kirkegården i fire områder. Området nærmest kirken kalles for den søndre delen og forkortes med en S. Området nord for dette kalles for den mellomste delen, eller M. Til vest ligger den vestre delen, V, og i området nord for en avløpsledning ligger den nordre delen, N. Se illustrasjon 7 (Göthberg 1986:17).

Skjelettmaterialet ved Olavskirken/Folkebibliotekstomten 1984/1985-utgravningen

Den osteologiske rapporten som omhandler skjelettmaterialet fra Olavskirkens kirkegård, eller folkebibliotekstomten, er skrevet av Trevor Anderson (1986). Skjelettmaterialet som ble gravd ut fra juni 1984 til 1985 besto av 389 individer funnet i uforstyrrede graver. Alle gravene ble funnet nord for Olavskirkens ruiner. Av disse 389 individene har Anderson bedømt 71 av dem som barn og 6 som framfødte foster. Han bedømmer 26 barn til aldersgruppen under ett år, men tar ut ett av fostrene i sine analyser da det ble funnet i den gravide morens mage. Dette fosteret ble bedømt til å være i ca. sjuende fostermåned. Seks barn er bedømt som foster eller nyfødte, seks barn er under tre måneder gamle. Barn under et år utgjør 6,7 % av alle de utgravde skjelettene, og 36,1 % av alle barna under 12 år. Anderson mener at antallet barnegraver fra 1985 utgravningen kommer fra et område uten en skjev fordeling mellom barn og voksne. Han finner ingen konsentrasjoner av barnegraver og mener at de ikke har blitt lagt til spesielle deler av kirkegården. Utgravningen viste at så mange som 92 % av barna under ettårsalderen ble begravd i kiste.

Tabell 5. Barn under ett år fra 1984/1985 utgravningen ved Olavskirken i Trondheim.

	N NO	SK	Alder	måneder	Kommentarer
1	91229	193	Foster	C7 foster-måned	Fase C S-delen Hadde ikke kiste * Dette er fosteret som ble funnet i morens mage.
2	84354	62	Infans I	Foster/nyfødt	Fase C M-delen Hadde ikke kiste
3	88841	135	Infans I	0-3	Fase B V-delen
4	89792	155	Infans I	Foster/nyfødt	Fase B S delen
5	89794	157	Infans I	Foster/nyfødt	Fase B S-delen

6	89806	161	Infans I	2-5 måneder	Fase B S-delen
7	89817	164	Infans I	0-3 måneder	Fase B S-delen
8	89826	167	Infans I	0-3 måneder	Fase B S-delen
9	89828	168	Infans I	0-6 måneder	Fase B S-delen Hadde ikke kiste
10	91196	184	Infans I	6-12 måneder	Fase B S-delen
11	91197	185	Infans I	0-3 måneder	Fase B S-delen
12	91810	194	Infans I	0-3 måneder	Fase B M-delen
13	92139	233	Infans I	0-6 måneder	Fase B S-delen
14	92774	242	Infans I	0-9 måneder	Fase B S-delen
15	93049	252	Infans I	6-9 måneder	Fase B S-delen
16	93075	260	Infans I	6-12 måneder	Fase B S-delen
17	93568	283	Infans I	0-4 måneder	Fase B S-delen
18	94759	275	Infans I	3-9 måneder	Fase B S-delen
19	94761	277	Infans I	0-3 måneder	Fase B V-delen
20	95405	347	Infans I	1-4 måneder	Fase B N-delen
21	95430	355	Infans I	Ca.1 år	Fase B S-delen
22	96231	359	Infans I	Foster/nyfødt	Fase B V-delen Kisten var laget av en stokk som var uthult.
23	96239	364	Infans I	3-9 måneder	Fase B S-delen
24	96247	366	Infans I	Foster/nyfødt	Fase B S-delen
25	96253	368	Infans I	3-8 måneder	Fase B S-delen
26	96272	373	Infans I	Foster/nyfødt	Fase B S-delen

Tabell 6. Barn i alderen foster/ nyfødt til ca ett års alder på Olavskirkens kirkegård, med faseinndeling.

Fase/ kirkegårdsdel	S	M	V	N
A	0	0	0	0
B	19	1	3	1
C	1	1	0	0
D	0	0	0	0
E	0	0	0	0

Skjelettmaterialet ved Olavskirken/ Folkebibliotekstomten fra 1989-utgravningen

Skjelettmaterialet som ble funnet ved 1989 utgravningen er utgravd og analysert av Sellevold (1990). Hennes bedømming av materialet er at det fantes 29 individer i uforstyrrede graver. Alle gravene ligger rett nord for koret på kirken. Nummereringen av disse gravene fortsetter der 1985 utgravningen sluttet. Sellevold har en kategori *Infans 0*, som er barn i alderen null til ett år. Totalt er det 8 individer i denne kategorien. I tillegg er fem barn i kategorien *Infans I* under ett år. Kategorien *Infans I* strekker seg fra 1 til ca. 6 år. Dermed er det totalt 13 individer med i analysene av dette materialet som passer med kriteriene for denne undersøkelsen. Sellevold bedømmer alle gravene fra 1989 utgravningen til å høre inn i Göthberg fase C av kirkegården. Dette gir en datering fra 1300 til 1550 e. Kr.

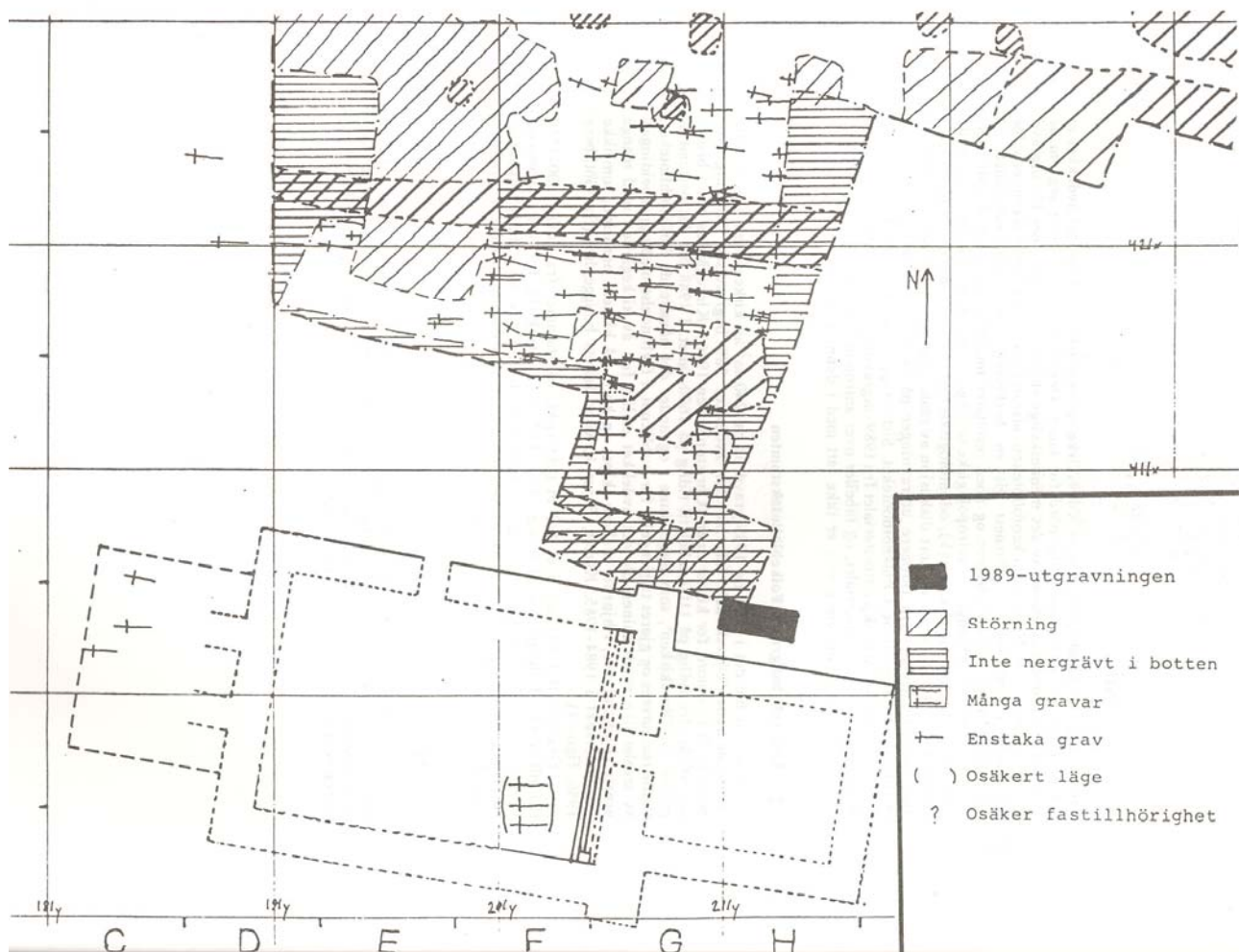
Sellevold påpeker den store forskjellen på barnebegravelser som ble funnet ved 1984, 1985-utgravningen og 1989 utgravningen. Etter hennes beregninger var det bare 1,2 % nyfødte og spedbarn under ett år i materialet fra 1984/1985-utgravningen, men da utelukker hun alle fasene unntatt fase C, som kun har ett barn under ett år. I materialet fra 1989-utgravningen regner Sellevold 8 individer til gruppen *Infans 0*. Dette tilsvarer hele 27,6 % av materialet. Sellevold har flere argumenter for at denne store forskjellen ikke kan forklares med ”naturlige” årsaker, som lavere barnedødelighet i den delen av befolkningen som hadde gravplasser lenger fra kirken, enn hos de som fikk begrave sine avdøde nære kirken. En mulig teori er at det fantes et område som var reservert for spedbarn, og at denne plassen lå nærmest kirken. Den andre forklaringsmodellen er at det var to forskjellige innsamlingsmetoder, og forskjellige kriterier for hva som ble tatt vare på av skjelettmaterialet ved de to utgravningene. Under 1984/1985-utgravningen lå fokuset på de best bevarte skjelettene som ikke var forstyrret, og disse ble tatt opp. Mens under 1989-utgravningen ble

det ikke foretatt en seleksjon av benmaterialet, og alle ben og benfragmenter ble samlet inn (Sellevold 1990: 22).

Tabell 7. Barn under ett år fra 1989 utgravningen ved Olavskirken i Trondheim

	Grav nr.	Alder	Kommentarer
1	391	6-8 måneder	Kraftige emaljehypoplasier, sykt og svakt fra fødselen av.
2	396	Nyfødt	
3	397	Nyfødt	I utstilling, ikke undersøkt.
4	398	Nyfødt	
5	399a	Nyfødt	Grav 399 inneholdt to individer
6	399b	Nyfødt	Kun fragment av kraniet tilstede
7	401	6 måneder	
8	409	Nyfødt	
9	410	Nyfødt	
10	411	1 år	
11	413	2 måneder	
12	415	Nyfødt	
13	417	3 måneder	

Illustrasjon 7 viser utgravningsområdene ved kirkegården til Olavskirken i Trondheim, fase C. (Sellevold 1990:8).

Faseinndelingen til Göthberg er ikke tatt hensyn til i analysen av dette materialet. Fra utgravningen 1984 og 1985 er det totalt 26 spedbarn under ett år, foster medberegnet. Dette utgjør 6,7 % av materialet. Med samme alderskategori for materialet som ble utgravd i 1989 er det totalt 13 spedbarnsskjeletter. Dette er 44,8 % av materialet som ble funnet i 1989 utgravningen. Dette til tross for at spedbarnsskjelettene på denne kirkegården var dårlig bevart.

Anderson (1986:11-12) mener at så mye som 92 % av spedbarnsmaterialet fra Olavskirkegården ligger i kister. Dette er ikke medregnet fosteret som fremdeles lå i morens mage. Her kan vi regne med at det ikke er tatt hensyn til at kvinnen var gravid når hun ble gravlagt. Og hun har ikke fått en forskjellsbehandling i forhold til andre døde kvinner. I analysen av skjelettet materialet fra 1989 nevner ikke Sellevold (1990) noe om hvor mange som er gravlagt i kister. Materialet er datert til fase C, og materialet som er datert til fase C i 1984 – 1985 utgravningen har ikke kister. Utgravningsrapporten skrevet av Ekroll (1989:40) nevner at bevaringsforholdene for tre var svært

dårlige. Men han skriver videre at det fantes spor etter tre rundt alle barnegravene, noe som kunne tyde på at de hadde kiste. Ingrid Karlsson (1988) stiller spørsmålet om noen av barna ligger i det såkalte takdryppet fra kirken, men hun finner ingen informasjon oppgitt i Andersons og Göthbergs rapporter om dette. Hun bemerker også at det er en høy prosentandel av spedbarna som har fått en prestisjefull begravelse der de pårørende har lagt den avdøde i kiste.

Tønsberg materialet

Peterskirken i Tønsberg

St. Peters kirke i Tønsberg ble sannsynligvis reist på 1100 – tallet, men sikre kilder om kirken eksisterer ikke fra før 1298 når den nevnes i diplomene. Middelalderbyen brant i 1536, og kirken fikk da så store skader at den ikke ble tatt i bruk igjen. Dette gir samme datering som kirkegården ved domkirken på Hamar. Og vi kan være sikre på at alle gravene på kirkegården er førreformatoriske. De første utgravningene med innsamling av skjelettmateriale ble utført av Justus Barth i 1890. Han samlet kun inn kranier slik tradisjonen var på den tiden. Siden har det vært flere innsamlinger av materiale fra kirkens tomt, og tomtene omkring i forbindelse med diverse byggearbeider. Materialet som inngår i denne analysen, er funnet fra 1980 og fremover. Den nordre delen av Peterskirkens kirkegård ble undersøkt og gravd ut. I alt ble det funnet 709 individer i 674 graver. Disse gravene betegnes som *in situ*, det vil si uforstyrrede. Materialet er særdeles dårlig bevart og særlig de minste og skjøreste benene var i dårlig forfatning.

Skjelettmaterialet fra Peterskirken

Av de 709 individene er det 165 mannlige og 272 kvinnelige, resten er av ubestemt kjønn. Dette gir en ratio på 165 kvinner per 100 menn. Holck mener at den skjeve kjønnsfordelingen i materialet kommer av at kun nordsiden av kirkegården er gravd ut. I kristenretten finnes det en bestemmelse om å legge kvinner på nordsiden, og menn på sørsiden av kirken, og han går ut fra at dette er fulgt i Tønsberg. 82 av de 709 individene, eller 12,1 % er ifølge Holcks beregninger i aldersgruppen null til ett år, eller *Infant*. Denne gruppen ble ekskludert når det ble regnet ut gjennomsnittsalder, slik at gjennomsnittsalderen ikke skulle bli unaturlig lav (Holck 1989:25-26, 33).

380 av gravene som er funnet på kirkegården ved den gamle Peterskirken i Tønsberg er analysert av Sælebakke (1985). Det var derfor hensiktsmessig å undersøke hvilke aldersbedømminger hun hadde foretatt i forhold til de resultatene Holck har fått. Derfor er Sælebakkens aldersbedømming på alle de spedbarna hun fant i materialet, og som ikke stemmer overens med Holcks bedømming satt i en egen

kolonne ved siden av Holcks ferdigstilte analyse. Sælebakke har som Holck hatt en gruppe Infant, som er barn i alderen null til ett år. Hennes analyser viser at hun har hele 14,7 % av individene i denne aldersgruppen. Det tilsvarer 56 spedbarn. Hun mener også at dødeligheten har vært særdeles høy hos barn i alderen null til et halvt år, og at så mange som 41 barn var innen denne gruppen (Sælebakke 1985:4). Det må påpekes at Sælebakke ikke har med referanser til sitt metodekapittel, og det er derfor umulig å si om hun har benyttet seg av samme metoder som Holck ved aldersbedømmningen. Ofte er det uansett individuelle forskjeller mellom osteologer og deres arbeidsmetoder og erfaring, som kan føre til ulike alders- eller kjønnsbedømmninger.

Tabell 8. Spedbarnskjelettene funnet på kirkegården til Peterskirken i Tønsberg.

	Konstruksjon nummer	Antropo- logisk nummer	Alder	Kommentarer	Sælebakkes alders- fordeling
1	5	5839	Spedbarnskjelett, nyfødt		
2	8	5837	Spedbarnskjelett, nyfødt		
3	20	5845	Spedbarnskjelett, nyfødt		
4	46	5337	Spedbarnskjelett, nyfødt	Benfragmenter fra minst tre individer.	
5	79	5418	1-2 år gammelt barn	Underekstremitet sknokler	
6	85	5425	Spedbarnskjelett, nyfødt	Rester av spedbarnsskjelett	
7	86	5449	Spedbarnskjelett, nyfødt	Rester av spedbarnsskjelett	
8	268	5707	1-2 år gammelt barn	Skjelett av 1-2 år gammelt barn	
9	274	5499	½ år gammelt barn	Skjelett av ca ½ år gammelt barn	
10	275	5767	Spedbarnskjelett, alder ca 1-2???	Spedbarnskjelett uten skalle	
11	278	5703	Spedbarnskjelett (nyfødt)	Spedbarnskjelett uten skalle	
12	305	5758	Ett spedbarn	Benfragmenter fra minst tre individer.	
13	315	5732	Nyfødt barn	Skjelettfragment er av et nyfødt barn	
14	320	5497	Spedbarn	Skjelettfragment er av spedbarn	
15	321	5473	Nyfødt barn	Komplett skjelett	
16	352	5659	Spedbarnskjelett, nyfødt		
17	367	5725	1-2 år gammelt barn	Underekstremitet er	
18	369	5816	Nyfødt barn	Skjelettresten	

19	401	5670	Spedbarnskjelett, nyfødt		
Gravene før Hs2 er ikke analysert av Sælebakke					
20	HS 2	6414	Spedbarn, nyfødt	Benfragmenter av spedbarn	
21	HS 19	6410	Spedbarnskjelett, nyfødt	Funnet sammen med antr. nummer 6290	
22	HS 23	6408	Spedbarnskjelett, alder 0-½ år	Spedbarnskjelett i fragmenter	
23	HS 25	6402	Spedbarnskjelett, under ett år gammelt		
24	HS 28	5892	1-årig individ	Benfragmenter fra minst tre individer.	
25	HS 40	6394	Spedbarnskjelett, alder ca. 1 år	Emaljehypoplasi Sammenhørende med antr. nr 6489?	Ca. 18 mnd
26	HS 41	6392	Spedbarnskjelett, alder 0-½ år		
27	HS 42	6400	Spedbarnskjelett, alder 0-½ år	Fragmenter av spedbarnskjelett	
28	HS 43	6390	Barneskjelett, alder ca. ½ - 1 år	Barneskjelettfragmenter	
29	HS 44	6520	Spedbarnskjelett, nyfødt		6-12 mnd
30	HS 51	6388	Spedbarnskjelett, nyfødt		
31	HS 58	6701	Spedbarnskjelett, alder 0-½ år		
32	HS 61	6396	Spedbarnskjelett, nyfødt	Deler av spedbarnskjelett	infant
33	HS 67	6347	Fosterskjelett	Tilhørende antr. Nr. 6554	Ca 7. fostermåned
34	HS 78	6635	Spedbarnskjelett, nyfødt		
35	HS 79	6643	Spedbarnskjelett, nyfødt	Dårlig bevart	Infant
36	HS 81	6637	Spedbarnskjelett, nyfødt		0-6 mnd
37	HS 83	6303	Spedbarnskjelett, nyfødt		
38	HS 89	6307	Spedbarnskjelett, nyfødt	Deler av spedbarnskjelett	Infant
39	HS 92	6317	Spedbarnskjelett, nyfødt		
40	HS 104	6301	spedbarn	Benfragmenter av spedbarn (overkropp)	Nyfødt
41	HS 110	6371	Skjelettfragmenter av et 1-2 år gammelt barn		1,5 til 2,5 år
42	HS 118	6633	Spedbarnskjelett, 0- ½ år gammelt		
43	HS 130	6685	Spedbarnskjelett, alder 0-½ år	Deler av spedbarnskjelett	
44	HS 138	6468	Spedbarnskjelett, nyfødt	Deler av spedbarnskjelett	
45	HS 149	6677	Spedbarnskjelett, nyfødt		0-6 mnd

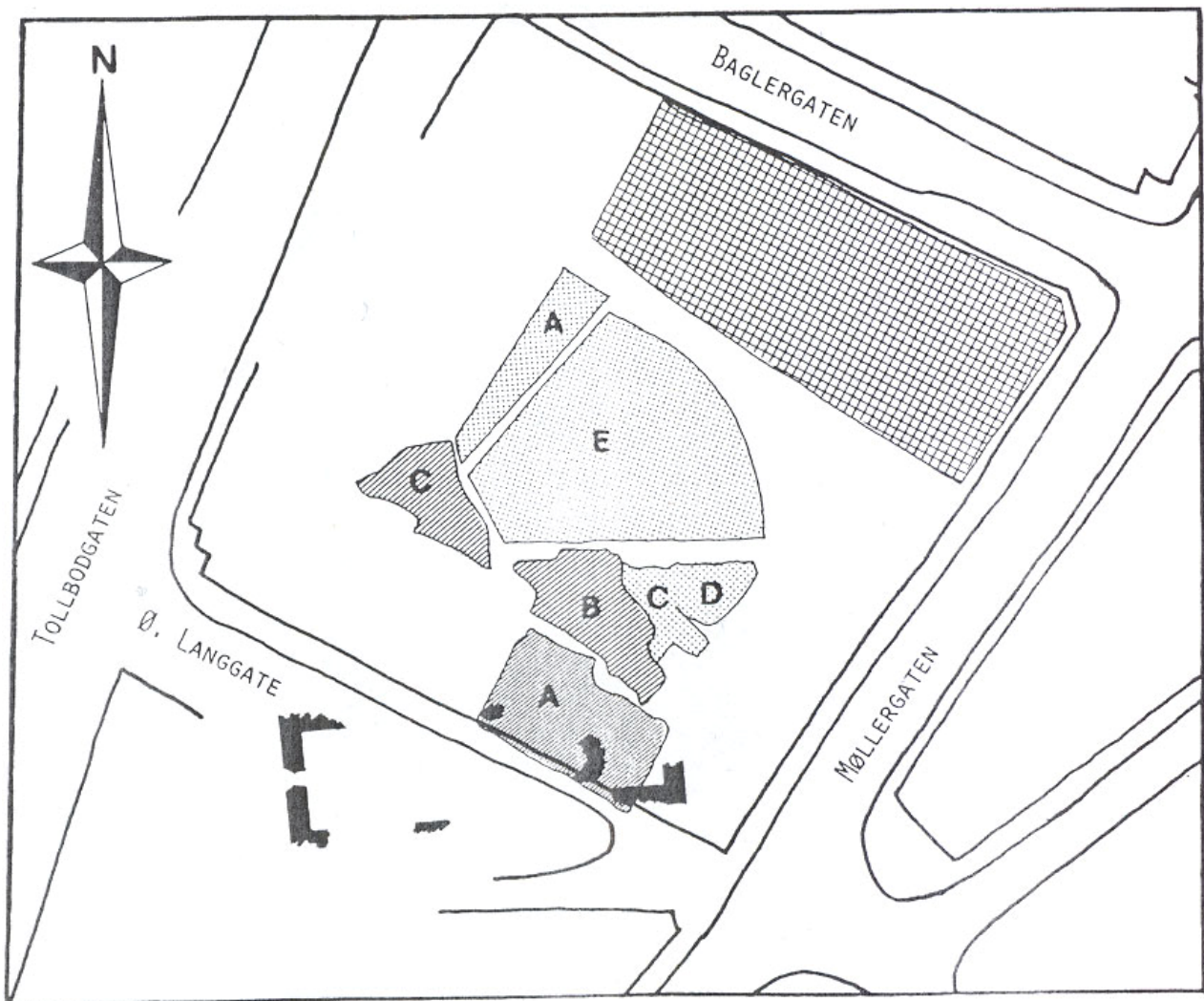
46	HS 153	6675	Barneskjelett alder ca. 1 år	Dårlig bevart	1,5 år
47	HS 160	6682	Skjelett av ca. 1 år gammelt barn		1,5 år
48	HS 161	6679	Spedbarnskjelett, nyfødt		0-6 mnd
49	HS 163	6488	Spedbarnskjelett, nyfødt		
50	HS 164	6484	Barneskjelett, alder ca. ½ - 1 år.	Fragmenter av barneskjelett	
51	HS 171	6629	Spedbarnskjelett, alder 0-½ år		
52	HS 179	6631	Spedbarnskjelett, alder 0-½ år	Deler av spedbarnskjelett	
53	HS 186	6470	Spedbarnskjelett, nyfødt	Deler av spedbarnskjelett	0-6 mnd
54	HS 187	6464	Spedbarnskjelett, nyfødt	Deler av spedbarnskjelett	0-6 mnd
55	HS 188	6466	Barneskjelett, alder ca. ½ - 1 år.	Diverse knokkelfragmenter	
56	HS 189	6460	Spedbarnskjelett, nyfødt		0-6 mnd
57	HS 197	6478	Spedbarnskjelett, nyfødt		Infant
58	HS 198	5933	Spedbarn	Virvelfragmenter av spedbarn	Infant
59	HS 202	6603	Spedbarnskjelett, nyfødt		
60	HS 204	6462	Spedbarnskjelett, nyfødt	Deler av spedbarnskjelett	
61	HS 244	6258	Spedbarnskjelett, alder 0-½ år		ca. 6 mnd
62	HS 245	6143	Spedbarnskjelett, nyfødt		0-6 mnd
63	HS 255	6093	Spedbarnskjelett, nyfødt		0-6 mnd
64	HS 256	6263	Spedbarnskjelett, nyfødt	Deler av spedbarnskjelett	Infant
65	HS 266	6260	Spedbarnskjelett, alder 0-½ år	Overkroppfragmenter av spedbarn	
66	HS 273	6219	Spedbarn, nyfødt	Benfragmenter av spedbarn	
67	HS 290	6049	Spedbarnskjelett, alder ca 1-2 år		1,5 til 2,5 år
68	HS 299	6605	Spedbarnskjelett, alder 0-½ år		6-9 mnd
69	HS 300	6611	Spedbarnskjelett, nyfødt		0-6 mnd
70	HS 302	6033	Spedbarnskjelett, nyfødt		
71	HS 325	6145	Spedbarnskjelett, nyfødt		Ca 6 mnd
72	HS 329	6247	Skjelett av spedbarn, alder 0-½ år		
73	HS 330	6086	Skjelett av spedbarn, alder 1-2 år		1,5 til 2 år
74	HS 346	6053	Skjelett av spedbarn, nyfødt	(prematur?)	
75	HS 347	5967	Spedbarnskjelett, alder 0-1 år	Defekt spedbarnskjelett	Ca 9 mnd

76	HS 349	6197	Spedbarnskjelett, nyfødt	Deler av spedbarnskjelett	
77	HS 356	6199	Skjelett av spedbarn, alder 0- ½ år		
78	HS 358	6337	Spedbarn, nyfødt	Underekstremitet er av spedbarn	0-6 mnd
79	HS 360	6137	Skjelett av spedbarn, nyfødt		
80	HS 369	6031	Spedbarnskjelett, alder 0- ½ år		Ca 9 mnd
81	HS 374	6035	Skjelett av spedbarn, nyfødt	Begravd sammen med HS 375	
82	HS 390	6089	Spedbarn, 0- ½ år gammelt	Deler av overkropp av spedbarn	
83	HS 394	6041	Barneskjelett ca 1-2 år	Defekt barneskjelett	Ca 1,5 år
84	HS 398	6029	Spedbarnskjelett, nyfødt	Fragmenter av spedbarnskjelett	0-6 mnd
Gravene etter Hs 398 er ikke analysert av Sælebakke.					
85	HS 406	5957	Skjelett av spedbarn, alder 0- ½ år		
86	HS 420	5979	Spedbarn, nyfødt	Knokkelfragmenter av spedbarn	
87	HS 427	5949	Skjelett av 1-2 år gammelt barn	Defekt skjelett. Et par knokler viser Harris' linjer	
88	HS 466	5977	Skjelett av spedbarn, nyfødt		
89	HS 472	5953	Spedbarnskjelett, nyfødt		
90	HS 473	5989	Spedbarn, alder 0- 1 år	Knokler av spedbarn	

Dette skjelettmaterialet er vanskelig å analysere i forhold til skjelettmaterialet som er funnet ved Hamar og i Trondheim, da det ikke er benyttet samme metoder for finfordeling innen alder. Disse spedbarna er under ett år, men man har ikke fordelt alder etter måneder, hvilket gjør at man ikke kan lage statistikk over spedbarnsdødeligheten de første 12 månedene av spedbarnas liv.

Det viser seg som før nevnt, at Sælebakke har en noe annerledes aldersbedømming enn Holck. Der han bedømmer et spedbarn til en alder på ca ett til to år, gir hun en bedømming på 1,5 år, og i mange tilfeller der han bedømmer spedbarnet til å være nyfødt gir Sælebakke en mer detaljert bedømming, gjerne alder 0-6 måneder. Disse forskjellene i analyse av samme materialet gjør at det er vanskelig for en tredjeperson å gjøre en egen objektiv analyse av grunndata (Sælebakke 1985).

Illustrasjon 8 viser de forskjellige utgravningsområdene ved kirkegården i Tønsberg (Holck 1989:10).

Materiale fra Albanuskirken, Selja

Selja har en lang kristen tradisjon som begynte med den hellige Sankta Sunniva. Hun var Norges første helgen og døde der ifølge tradisjonen i år 996 e.Kr. Etter dette var Selja et viktig pilegrimsmål under hele middelalderen. Selja var også vestlandets første bispesete før dette ble flyttet til Bergen før 1100. Men tidlig på 1100 – tallet ble klosteranlegget til benediktinerne anlagt her, med klosterkirken som var viet til den hellige St. Albanus.

Klosteranlegget var fra midten av 1800 – tallet og fremover gjenstand for arkeologiske undersøkelser. Cato Enger undersøkte, i 1935-1940, blant annet en grav som lå under en gravstein som fortsatt ligger på kirkegården. Her ble det funnet pilegrimsmerker som er tatt vare på, men ingen av benene er bevart. Sannsynligvis er alt det skjelettmaterialet som er fremkommet ved de tidligere utgravningene gjenbegravd. Det osteologiske materialet fremkom ved utgravning av

Albanuskirken fra 1990-1991. Det ble også gravd i korsgangen syd for skipet og ved ruinen av Sunnivakirken som ligger oppe ved en heller. Der ble det ikke funnet ben etter mennesker (Sellevold 1997b:200-203; 2000:247).

Selja materialet

Totalt antall skjeletter er 26 om man regner sammen de uforstyrrede begravelsene og graver fra omrotede lag. Av disse 26 individene er det 8 skjeletter som kan bestemmes til under ett års alder. Det tilsvarer 30.8 %. Det som skiller seg ut med alle disse spedbarnsgravene er at de ligger inne i St. Albanus kirkens skip. Dette var gravplasser som var forbeholdt geistlige og personer med særdeles høy sosial status. Får å få en slik ærerik begravelse skulle man gjerne vært en bidragsyter til kirkens bygging (Sellevold 1997b:212; 2000:248). Av ti individer i til sammen ni graver som ikke karakteriseres som omrotede, finnes det 4 barn under ett års alder. Det vil si at det var 40 % av individene som passer kriteriene. Under ett år og fra uforstyrrede begravelser.

Tabell 9. Spedbarnskjelettene funnet ved St. Albanuskirken på Selja.

	Grav	Lag	Alder	Kommentarer
1	3	B 19	1-3 måneder	Komplett skjelett av et spedbarn. Lå ovenpå en eldre grav slik at hodet i grav 3 hvilte på hoftepartiet til individet i den underliggende graven 4/8
2	4/8	B 19	5-7 måneder	Komplett skjelett av et lite barn ca. Et halvt år gammelt.
3	9		Nyfødt	Komplett skjelett av et nyfødt barn. Gravlagt inne i klosterkirken.
4	10		Nyfødt	Komplett skjelett av et nyfødt barn.
Ben fra omrotede lag				
5		B 6, B 32, B34, B35	Nyfødt	Funnet ved grav 10
6		B 6, B 32, B 34, B 35	Nyfødt	Funnet ved grav 10
7		B 21, B 25	Nyfødt	Funnet i skipet
8		G 2, G 4	Nyfødt	Funnet i omrotede lag i Nordvestre hjørne av kirkeskipet.

Et trekk som har vist seg i både materialet fra fransiskanernes kirkegård i Trondheim og i benediktinerordenes klosterkirke på Selja, var at barnebegravelser tok over områder der voksne først var plassert. I Trondheim fantes ett område der spedbarnsbegravelser var i flertall, men under disse viste de arkeologiske undersøkelsene at enkelte voksne graver var anlagt. Inne i St. Albanus

kirkens skip virker det også som om graver med voksne individer har blitt forstyrret når flere spedbarns og barnebegravelser er lagt ned på et senere tidspunkt, sannsynligvis på 1400 – tallet. Dette er en periode da klosteret hadde dårlig råd. Dette er kjent fra skriftlige kilder. Sellevold legger frem en hypotese der de eldste gravene kan ha tilhørt klosterets prester og abbeder. De nyere barnebegravelsene på denne prominente plassen i kirken kan ha noe med de økonomiske forholdene å gjøre. Kanskje manglet klosteret penger og fikk hardt tiltrenge inntekter ved å selge gravplasser til rike foreldre. Dette vil si at foreldrene hadde så mye omsorg for de avdøde barna, at kun det beste var godt nok (Sellevold 1997a:23; 1997b:226-229).

Västerhus sockenkapell

Västerhus var et sognekapell på Frösön i Jämtland. Fra slutten av 1100 – tallet til 1645 var Jämtland var norsk område, men kirkelig lå det under Uppsala stift. Materialet som ble undersøkt ble datert til 1100 – 1350 e.Kr. Det osteologiske materialet fra Västerhus var lenge ett av de best utgravde materialene vi har fra en middelalderkirkegård i dag. Kirkegården på Västerhus ble gravd ut i tidsrommet 1947-1952 og Nils-Gustav Gejvall var ansvarlig for analysene av skjelettmaterialet. Dette materialet er vanskelig å ikke nevne hvis man skal studere demografiske forhold i middelalderen, og særlig spedbarnsdødelighet. På denne kirkegården er det påtruffet en uvanlig høy andel av spedbarn. Det er påvist en stor konsentrasjon av barnegraver på den Nordøstlige delen av kirkegården. Det er påtruffet barnegraver i skipet og tårnet på Västerhus slik som i St. Albanuskirken på Selja. Til sammen ble det tatt opp 364 individer og av disse var 106 individer under ett år. Gejvall forøkte å legge frem flere forklaringer på den høye spedbarnsdødeligheten. Han tenkte seg at de hadde omkommet i en slags sykdom som hadde herjet, eller at dette var såkalte "myrlingar", det vi på norsk vil kalle for utburd eller bøling. Barn som er tatt av dage og at disse var begravd i hemmelighet på kirkegården (Karlsson 1988:7,19-20, Jonsson 1999:13-15).

Jonsson (1999: 21) mener at det er vanskelig å si noe om den generelle spedbarnsdødeligheten i middelalderen da antallet spedbarn som blir funnet på de forskjellige kirkegårdene i Norden er så forskjellige. Iregren viser til at det sannsynligvis er Västerhus som avviker med sitt store barnemateriale, som kommer opp i 52 % hvis man regner med alle barn opp til 7 års alder (Iregren 1988:24). Da man regner Västerhus som en fullstendig utgravd middelalderkirkegård blir man ofte overrasket hvis materialet man finner på en annen kirkegård ikke stemmer overens med de tallene man har fått ved analyse av Västerhus. Dermed forsøker man å finne feilkilder i sitt eget materiale, som for eksempel at dette ikke er totalutgravd, og at man derfor ikke har funnet alle spedbarnsgravene. Eller så kan man tolke det dit hen at det er dårlige bevaringsforhold for skjøre

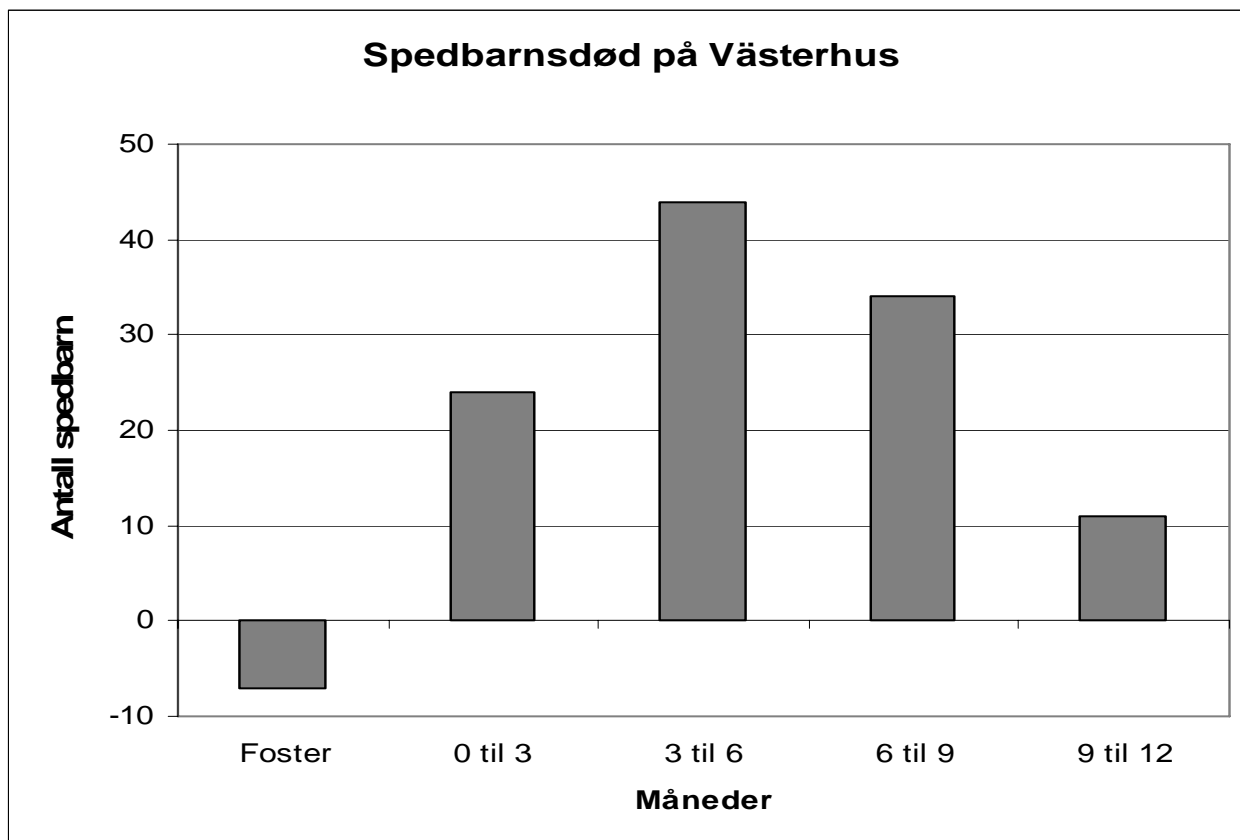
ben, moderne forstyrrelser, at barna er begravd et annet sted, eller at kirkegården ikke viser et jevnt bilde av populasjonen fordi kirkegården lå inne i en by, eller var en klosterkirkegård (Jonsson 1999:21).

Det Gejvall tenker seg kan ha hendt på kirkegården i Västerhus er at flere områder har konsentrasjoner med barnegraver og foster. Flere av disse konsentrasjonene ligger ikke særlig dypt og de ligger over eldre begravelser. Over halvparten av de gravlagte barna fra 0 til 1 lå gravlagt i disse konsentrasjonene. Gejvall gjorde et utvalg i sin avhandling og han foreslo å trekke fra 50 av spedbarna ved beregning av gjennomsnittlig levealder (Jonsson 1999:23-24). Gejvall (1960:44) har gjort forsøk på å kjønnsbedømme 24 av barna fra null til ett år ved bruk av mål på fortenner. Melketannens bredde blir målt og dette kan gi en indikasjon på hvilket kjønn barnet har hatt. Materialet fra Västerhus antyder at så mye som 32 % av guttene og 30 % av jentene døde under det første leveåret. Dette er helt enestående, siden det i 1751 til 1810 var en spedbarnsdødelighet i Sverige på 20 %. Man har antatt at det samme tallet burde gjelde for middelalderen. Gejvall har delt inn alle spedbarna i tre måneders intervaller. Det han fant er at barn i alderen 3-6 måneder har den absolutt høyeste dødeligheten, med spedbarn fra 6-9 måneder følger. Deretter kommer spedbarna i alderen 0-3 måneder. I andre materialer som Trondheim og Hamar kan man se at dødeligheten hos spedbarna er størst den første måneden, for så å avta. Generelt, også i dag, kan man si at dødeligheten er størst under den første leveuken, deretter den første måneden, og deretter det første året (Iregren 1988:24).

Tabell 10. Aldersbedømming av spedbarna på Västerhus sognekirkegård i Jämtland.

	Västerhus
Foster	7
0 til 3 måneder	24
3 til 6 måneder	44
6 til 9 måneder	34
9 til 12 måneder	11
Sum	106

Graf 1. Denne grafen viser fordelingen av spedbarnsdød på Västerhus.

Oppsummering av datamaterialet fra de forskjellige kirkegårdene

I tabell 11 er alle spedbarnsgraver fra Hamar, Trondheim-undersøkelsene i 1984, 1985 og 1989, samt skjelettmaterialet fra Selja presentert. Materialet fra Peterskirken i Tønsberg kan ikke finfordeles slik som de andre materialene fordi skjelettene er delt inn i videre aldersgrupper. Derfor er ikke dette materialet med i den samlede analysen. Tabell 11 viser tydelig de mange kategoriene som spedbarnas alder er delt inn i. Osteologen har i mange av tilfellene satt gode og snevre alderskategorier, men i andre tilfeller er det vanskelig med en sammenligning. Dette er fordi mange av alderskategoriene overlapper hverandre slik at ingen klare skiller dannes. Dette har Gejvall etterstrebet i sin analyse av skjelettmaterialet fra Västerhus kirkegård.

Tabell 11 viser spedbarnas antatte alder ved død tidspunktet.

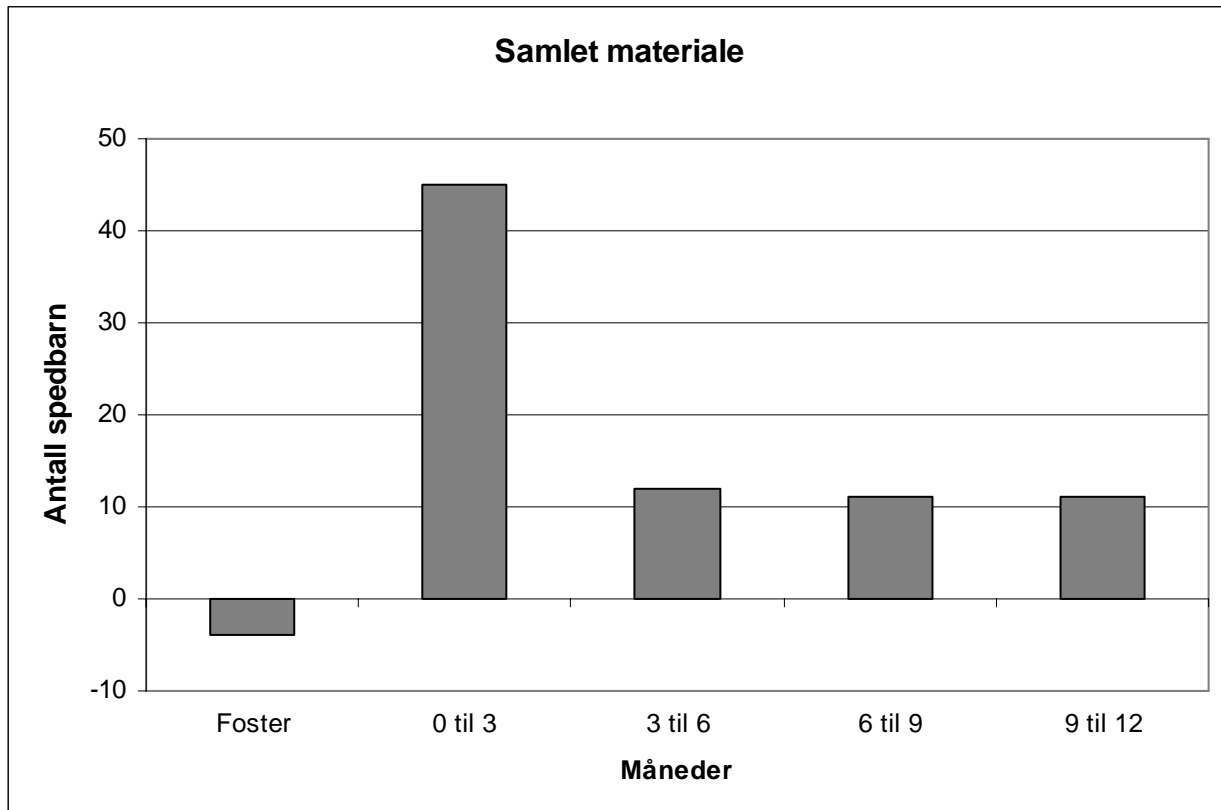
	Hamar	Trondheim 1984/85	Trondheim 1989	Selja	Sum
Foster	3	1			4
0-1 måneder	13	6	8	6	33

0-2 måneder	1				1
0-3 måneder		6			6
0-4 måneder	1	1			2
0-6 måneder		2			2
0-9 måneder		1			1
0-12 måneder	1				1
1-2 måneder	1				1
1-3 måneder	2			1	3
1-4 måneder		1			1
2 måneder			1		1
2-5 måneder		1			1
2-6 måneder	1				1
3 måneder			1		1
3-5 måneder	1				1
3-6 måneder	2				2
3-8 måneder		1			1
3-9 måneder		2			2
4-8 måneder	1				1
5-7 måneder	3			1	4
6 måneder			1		1
6-8 måneder			1		1
6-9 måneder		1			1
6-12 måneder		2			2
7-10 måneder	2				2
8-10 måneder	2				2
10-14 måneder	1				1
11-13 måneder	1				1
12 måneder		1	1		2
Sum	36	26	13	8	83

Et forsøk på å fordele materialet fra tabell 11 inn i samme alderskategorier (0 til 3 måneder, 3 til 6 måneder, 6 til 9 måneder og 9 til 12 måneder) som Gejvall, har resultert i graf 2. Det må presiseres at det analyserte materialet ikke er stort. Materialene er da også hentet fra forskjellige kirkegårder med forskjellige bevaringsforhold og forskjellige dateringer. Dessuten er det to forskjellige

osteologer som har analysert materialene (Sellevold 1990, 1997b, 2001 og Anderson 1986). Undersøkelsen her viser om det fantes noen spesielle tendenser i de forskjellige materialene samlet under ett. Det som grafen viser er i stort sett en normalfordeling der det dør flest spedbarn i den første levemåned. Dette er en fordeling som er gyldig i alle samfunn, til alle tider (Iregren 1992:74).

Graf 2 viser det samlede materialet fra Hamar, Trondheim 1984-1985, Trondheim 1989 og Selja.

Tabell 12 viser antall foster og spedbarn i alle materialene vist i %

Kirkenavn	Totalt antall individer	Antall foster, og spedbarn (0-1 år)	Andel spedbarn i %
Hamar domkirke	482	36	7.5 %
Olavskirken i Trondheim 84/85	389	26	6,7 %
Olavskirken i Trondheim 89	29	13	44, 8 %
Peterskirken i Tønsberg	709	90	12.7 %
Albanuskirken, Selja	26	8	30.8 %
Västerhus sockenskapell	364	120	33 %

Denne tabellen viser hvor mange prosent spedbarn det finnes i det totale materialet funnet ved de forskjellige kirkegårdene.

Sammenligning av de forskjellige kirkegårdene

Skjelettmaterialet som er funnet på kirkegården som omringer den gamle domkirken på Hamar ble funnet da vernebygget skulle reises. Materialet er viktig fordi hele området rundt kirkebygget ble undersøkt. Det er dog ett minus og det er at det ikke finnes så mange graver på nordsiden av kirkeskipet, fordi grunnfjellet nesten ligger oppe i dagen. Dermed var det ikke plass til mange begravelser der. Felt H var det feltet med flest begravelser av barn og unge opp til 18-19 år. Totalt var 71 av 124 graver i denne kategorien, hvilket vil si 57.3 %. Her fantes det også flest spedbarn fra null til ett år, totalt 11 stykker. Felt H ligger på sydvest siden av kirken. Dette området regnes for å ha høy prestige ved begravelser.

Ved utgravningen ved Olavskirken i Trondheim 1984-85, ble det funnet 389 individer totalt der 26 av disse var under ett år gamle. Dette inkluderer også foster. Alle spedbarna ble funnet gravlagt i kiste foruten to. Fosteret som ble funnet i morens mage hadde heller ikke kiste. Derfor konkluderer Anderson med at så mange som 92 % av spedbarna ble gravlagt i kiste. Han finner heller ingen konsentrasjoner av spedbarn på kirkegården. Nå skal det sies at denne kirkegården ikke er totalutgravd, og alle gravene som er funnet hittil begrenser seg til nordsiden av kirken. Det som også bør sies her er at 24 av spedbarna er datert til fase B som strekker seg fra midten av 1100 – tallet og til midten av, eller siste delen av 1200 – tallet. 19 av spedbarna er fra både fase B og begravd i område S, som er det sydlige området nærmest kirken. Man kan stille spørsmål om

hvorfor det er slik. Var det restriksjoner på begravelser av spedbarna i de andre periodene slik at disse ikke fikk ligge på denne kirkegården? Eller kan det tenkes at de ble plassert et annet sted på kirkegården?

Utgravningen av Olavskirkens kirkegård fortsatte i 1989. Denne gangen var det ett område rett nordøst for kirken som ble undersøkt. Her ble 29 graver funnet og undersøkt, hvorav 13 av disse er spedbarnskjeletter. At det finnes nesten 45 % spedbarn i materialet fra Trondheim, 1989, betyr ikke at det var en spedbarnsdødelighet på like mange prosent (Se tabell 12). Dette er heller en indikasjon på at det er en konsentrasjon av spedbarnsgraver i dette området. Gravene ligger rett ved koret og dette regnes som ett høystatusområde å bli begravd i. Alle gravene i dette området blir datert til 1300 til 1550 etter Kristus noe som plasserer gravene i Götherstøms fase C.

Ved de to utgravningene ble det brukt forskjellige innsamlingskriterier. Det materialet Anderson undersøkte var kun basert på hele skjeletter i uforstyrrede graver, mens Sellevolds materiale også besto av ben fra omrotede lag. Den store forskjellen i spedbarnsmateriale kan komme av denne forskjellen i innsamlingspraksis. Anderson *kan* ha oversett spedbarn under utgravningen da ikke alle ben ble samlet inn. En annen mulig tolkning som virker rimelig er at barnegravene er plassert på forskjellige områder, i forskjellige tidsperioder. De fleste barnegravene fra Andersons analyse er datert til 1100 – til 1200 – tallet, mens materialet fra Sellevolds analyser er datert til fase C, 1300 – til 1550 – tallet. Derfor overlapper ikke disse to materialene hverandre. Man kan heller si at forskjellige områder ble brukt til barnegraver på forskjellige tider

Spedbarnsmaterialet fra Tønsberg er et av de største spedbarnsmaterialene vi har i Norge. Det er analysert delvis av Sælebakke, og fullstendig av Holck. Dessverre er ikke analysene av spedbarnas alder sammenfallende, og det blir dermed vanskelig med videre analyser for en tredjepart. Allikevel kan materialet som en helhet, inkludert resten av barn, unge og voksne gi informasjon om demografi og dødelighet i Tønsberg under middelalderen. I analysene av kirkegården er det ikke dokumentert noen konsentrasjoner av spedbarn. Det eneste som nevnes er en mulig konsentrasjon av barn inne i kirkebygget. Holck legger frem en påstand om at denne konsentrasjonen er et resultat av at sognefolket har lagt inn døde spedbarn igjennom et hull i kirkeveggen slik at de har havnet inn under gulvet. Dette kan være en rimelig forklaring da man har funnet bevis for denne praksisen i andre kirker, men han sier ingenting om hvilke posisjoner spedbarna lå i når de ble funnet. Hadde dette blitt dokumentert under utgravningen kunne man ved hjelp av gravens retning si om det var begravelser som fulgte de strenge kristne reglene, eller ikke. Han gir heller ingen forklaring til hvilke skjeletter som ble funnet her. Hvis alle disse spedbarna var nyfødte ville det også ha gitt en

indikasjon på om disse var begravd ulovlig eller ikke. Ved å se på barnets alder ved døden kan man nemlig si om barnet har vært døpt eller ikke. Et spedbarn skulle nemlig døpes temmelig raskt under middelalderen, hvis ikke kunne foreldrene vente seg bøter til kirken, og i verste fall kunne de bli landsforvist som hedninger. Hvis barna var eldre (over 3 måneder er kanskje en rimelig grense) kan man anta at de ble gravlagt inne i kirken helt lovlig.

De spedbarna som er funnet ved St. Albanus kirkens kirkegård på Selja er kanskje de mest spesielle. Det er ikke så mange av de, men de kan gi særdeles viktig informasjon om hvor høyt elsket selv de minste barna i middelalderen var. Det å bli gravlagt inne i en kirke var ikke for hvem som helst. På begynnelsen av den perioden da kristendommen kom til Norge fantes det strenge regler for hvem som skulle få de mest ærefulle begravelsene inne i kirkebygget. Disse plassene var forbeholdt konge, adel og geistlige, samt enkelte rike bønder eller lendmenn som hadde påkostet byggearbeidet på kirken. Derfor kan man anta at et spedbarn inne i en kirke må ha hatt betydningsfulle foreldre som sørget for en rik og fin begravelse. Klosteret på Selja hadde nettopp økonomiske problemer i den perioden som spedbarnsgravene er datert til. Men kan kanskje også knytte disse spedbarna til den hospital praksisen som fantes på øya, og som munkene drev. Hvis behandlingen ikke hadde effekt kunne det kanskje hende at spedbarnet ble stedt til hvile i klosterkirken.

Diskusjon

Begravelser av spedbarn

Plassering av det døde spedbarnet på kirkegården

I middelalderen fantes det klare regler for hvem som fikk hvilken plassering, enten inne i kirken eller utenfor. Kirken var innrettet slik at de fornemste plassene inne i kirken, helst så nære alteret som mulig, var forbeholdt kongelige, geistlige, adelige og kirkens velgjørere. Både Eidsivatingsloven og Borgartingsloven har forskrifter for hvor disse skulle begraves. Plasseringen av den døde kom derfor til å bygge på hvilken status den avdøde hadde hatt i jordelivet. Et område som var populært for de som ikke fikk gravlegges inne i kirken, var tett inntil kirkeveggen på utsiden. Da havnet man i det såkalte ”takdryppet”, der regnvannet kom ned fra taket på kirken, og dette vannet ble regnet for å være minst like hellig som vievann. Det viser seg i at gravene på både Domkirkeodden, Trondheim og Selja at spedbarna har fått såkalte høystatusbegravelser. Dette er fordi de er plassert i nærheten av kirken og til og med inne i kirken. Ingrid Karlsson har laget spredningskart over forskjellige kirkegårder i Norden, med blant andre Västerhus, Skeljastaðir og Olavskirken i Trondheim, og hun har ut ifra dette kommet til at barnegraver finnes konsentrert omkring områdene nordøst, øst og sydøst for kirkene. Dette er alle områder som ligger nærme kirkens kor og som ble regnet som ett høystatusområde i middelalderen.

Etter hvert ble det åpnet for at også bidragsyttere til kirken og klostrene kunne få en gravplass inne i kirkebygget, og dermed få tidebønner lest for seg. Mange av spedbarna i det undersøkte materialet ble gravlagt på prominente plasser i nærheten av koret og på sørsiden av kirken. Vi finner til og med spedbarn inne i klosterkirken på Selja. Disse spedbarnsgravene regnes for å være yngre enn gravene til noen av de voksne individene. Det vil si at barna har blitt gravlagt ovenpå de eldre gravene. De nyere barnebegravelsene på denne prominente plassen i kirken kan ha noe med de økonomiske forholdene å gjøre. Klosteret manglet penger og trengte inntekter som de kunne få ved å selge gravplasser til rike foreldre. Dette vil si at foreldrene hadde så mye omsorg for de avdøde barna, at kun det beste var godt nok. De spedbarna som er gravlagt inne i klosterkirken på Selja har derfor fått en særdeles spesiell begravelse som har sikret deres sjel i døden (Sellevold 1997a:23; 1997b:226-229, 2000).

Spor etter trelles barn finnes ikke i verken det arkeologiske materialet eller i de skriftlige kildene. I Borgartingsloven står det at barn fra de høyere lagene skulle begraves sammen med fedrene, men ingen slike regler finnes for trellene (Karlsson 1988:16-22).

I Sveits finnes det en valfartskirke, i Oberbüren, der et helgenbilde etter sigende kunne vekke døde spedbarn til live. Barnet fikk en fjær på overleppen og om den rørte seg var det ett tegn på liv, og barnet kunne døpes, og deretter begravnes. Denne oppvåkningen tok kirken penger for. Innenfor kirkegården er det funnet to felt der alle de dødfødte er lagt. Spedbarna fikk ingen kister, men ble sannsynligvis svøpt i tekstiler før de ble gravlagt. Gravene er anlagt i rekker og barna er plassert rett over hverandre. Barna er stort sett lagt i ryggleie med hendene fiksert, men enkelte er gravlagt i fosterstilling. På denne kirkegården er det gravd ut 250 spedbarn, men etter biskopen av Konstanz finnes det skriftlige kilder som forteller at over 2000 barn ble vekket og fikk sin siste hvileplass her. I en rute på én gang én meter ble det funnet til sammen 50 spedbarn. Etter reformasjonen i 1528 ble kirken ødelagt i en brann, men valfarten fortsatte. Spedbarnsskjeletter ble nemlig anlagt på et område som man kun kan ha hatt tilgang til etter ødeleggelsen av kirken. Reformasjonen gav nye regler om at dåp av dødfødte ikke var nødvendig, men de gamle skikkene satt fortsatt i og derfor ble spedbarna nå gravlagt i takdryppet der de ville få en dåp av det hellige vannet som rant ned fra taket (Ulrich-Bochsler 1997:7-14).

Ofte finner man at det ikke er gravlegginger nord for kirkebygget. Dette mener man at har røtter tilbake til hedenske skikker, da nord ble forbundet med alt det som var ”farlig” og ”uønsket”. Denne skikken har også ført noe man mener er en kjønnssegregering på kirkegården der kvinnene ble plassert nord og mennene sør der dette var mulig. Inne i kirken var også menigheten delt i kjønn, med kvinnene på den venstre siden av kirken og mennene plassert til høyre. I de tidligste kirkene var det også fire dører slik at det var en kvinne- og en manns-dør. Man mente at kvinnen og mannens lyst ikke hørte hjemme i kirken og derfor ble denne tiltrekningen unngått ved å plassere de to kjønnene atskilt. Om dette er noe man har etterstrebet etter døden er uvisst (Nilsson 1994:23-27).

Det er dog en del unntak ved regelen om å begrave kjønnssegregert og at syd var den mest populære siden. Ved domkirken på Hamar for eksempel ligger grunnfjellet på sørsiden nesten opp i dagen med kun en meter jord ovenpå slik at mange og tette begravelser i dette området ikke er mulig. På den andre siden oppfordrer Borgartingsloven til at familier skal gravlegges samlet. Dermed kan kvinner så vel som menn legges på begge sider av kirken. Barn har også en tendens til å bli gravlagt sammen med mødre eller kvinnelige slektninger. Ved Olavskirken i Trondheim er kun den nordlige delen av kirkegården undersøkt med det resultat at kvinnene ligger lengst fra kirkeveggen, og mennene nærmere, altså med en ”sydligere” plassering enn kvinnene. Men også her finnes det innslag av ”feil” kjønn. Nord-delen av kirkegården ved St. Peters kirke i Tønsberg er også den som er mest utnyttet, med flest gravlegginger (Karlsson 1988:15).

Begravelse i kiste

Hva kan forskjeller i begravelse si oss om status for barna? Vi kan anta at det å gravlegge en avdød i enten en steinkiste eller en trekiste er en ekstra kostnad for de pårørende. Derfor er det viktig å merke seg at barn, oftere enn voksne er gravlagt i kister. Olavskirken i Trondheim skiller seg særlig ut. I 92 % av tilfellene er spedbarn lagt i kiste. Dette er tall som er hentet fra utgravningen i 1984 og 1985. Anderson (1986:11-12) mener at de fleste kistene, til både voksne og barn, er laget av gjenbruksmateriale. I flere tilfeller var flere små biter av tre satt inn for å oppnå en ønsket størrelse på kisten. To av kistene er laget av deler fra en gammel båt. Bruken av gjenbruksmateriale kan være med på å forklare hvorfor så mange av de minste barna har fått kiste. Det var lettere å få tak i skrapved til disse små kistene. Allikevel virker det som om dyktige snekkere har laget kistene. Særlig kisten til SK 359 (se tabell 5) er fint forseggjort av en uthult trestamme med eget rom til hodet.

Flere personer i samme grav

Ved ruinene av en kirke på Sola, Rogaland, ble det ved utgravninger funnet et skjelett av en 16 år gammel gutt. Han var gravlagt sammen med et nyfødt barn som lå nedlagt ved guttens venstre ben. Dette er et eksempel på en grav der den voksne personene helt klart ikke kan være spedbarnets mor, noe som kunne vært naturlig å anta når man finner spedbarn i felles grav med en voksen person. Denne graven med gutten og spedbarnet blir ekstra interessant når vi ser på en tradisjon som har vart helt fra middelalderen og frem til i dag. Det var vanlig praksis å gravlegge nyfødte og fortidligfødte i en annen persons grav. Denne personen som fikk med seg en liten skikkelse behøvde ikke å være i slekt med barnet, men personen hadde gjerne dødd like før eller like etter spedbarnet (Sellevold 1997a:23).

På kirkegården som tilhørte domkirken på Hamar ble det funnet en spesiell dobbeltgrav. Denne graven inneholdt skjelettrestene etter to fortidligfødte spedbarn. Begge var født i sjetten fostermåned og døde sannsynligvis rett etter fødselen. Men man kan anta at begge levde ved fødselen for at de skulle få en plass innenfor kirkegårdsmuren. De to ble gravlagt i samme grav og dette tyder på at de er tvillinger (Sellevold 2001:202-201).

Kvinner begravd med foster

I forbindelser med vanskelige fødsler hendte det i middelalderen at både kvinnen og barnet døde før, under eller etter fødselen. Ifølge den kanoniske loven fikk ikke udøpte barn begravnes i viet jord,

da de ble regnet som hedninger, og ikke var rensset for arvesynden som de hadde med seg fra før fødselen. Det fantes visse unntak, noen ganger ble de lagt i utkanten av kirkegården, men innenfor kirkegårdsmurene, andre ganger rett utenfor. De ble dessuten sammenlignet med selvmordere og andre ubrottsmenn Dette førte til at barnet kunne motta en nøddåp hvis det ble født svakt og det ikke kunne komme en prest raskt nok. I en engelsk håndbok for prester blir fødselshjelperen/jordmoren oppfordret til å skjære ut det lille barnet hvis moren døde i barsel, slik at hun kunne døpe barnet (Jonsson 1999: 22-23). Det som også kunne skje var at både moren og barnet døde under fødselen og da kunne barnet bli skåret ut av morens liv fordi hun var kristen og hadde rettmessig plass inne på kirkegården, men spedbarnet måtte gravlegges utenfor kirkegården. Dessverre finnes det kun skriftlige kilder som omhandler denne praksisen siden en slik handling ikke setter varige spor i skjelettet. Senere ble denne skikken endret og kvinnen ble gravlagt uten at man fjernet det lille barnet. Ved Olavskirkens kirkegård i Trondheim har man funnet en grav der fosteret ble bedømt til å være i ca 7. fostermåned, og fremdeles lå på plass i morens liv. Det er mulig at moren har omkommet som følge av en svangerskapsforgiftning (Anderson 1986:6). Utgravningen ved Æbelholt kloster i Danmark kunne fremvise ikke mindre enn fem kvinnegraver med foster. Av disse kvinnene var to under 35 år gamle, og de øvrige i 40-års alder (Møller-Christensen 1982:190-191).

Kristina Jonsson (1999: 20) mener at kvinner i middelalderen kunne bli betraktet som urene. Gjerne i forbindelse med menstruasjon, graviditet og etter en forløsning. Nye mødre måtte igjennom et kirketagningsritual, noe som skulle skje 40 dager etter en fødsel, eller 80 dager hvis barnet var en jente. Dette ritualet måtte gjennomføres før kvinnen fikk komme inn i kirken igjen. Hvis kvinnen døde før hun var tatt opp i kirken igjen, måtte hun gravlegges i utkanten av kirken. Kvinner som hadde gjennomgått spontanaborter måtte sannsynligvis også igjennom dette ritualet. *Summa de ecclesiasticis* er en liturgisk håndbok fra mellom 1160-1165. I den sies det at kvinner som har dødd i barnseng kunne begraves på kirkegården, men uten de foregående seremonier i kirken og at fosteret skulle begraves for seg utenfor kirkegården.

Barn som ikke fikk en kristen begravelse

Barneutbæring

Gejvall har en teori om hvorfor det finnes så mange spedbarn begravd på kirkegården i Västerhus. Han mener at en del av spedbarna er såkalte mylinger, altså skulle disse vært tatt av dage. Denne teorien virker ikke rimelig siden barna burde ha fått en kristen begravelse, eller at så mange spedbarn skulle ha blitt gravlagt i skjul. Man har ikke kunnet finne støtte i det arkeologiske

materialet for barneutbæring. Enkelte kirker har spedbarn lagt inn i hull i selve kirkeveggen, eller i kirkegårdsmuren, i såkalte øskjer. Men disse spedbarna var sannsynligvis døde når de ble lagt der. Inger Sælebakke (1986:24) sier at det er funnet rester etter spedbarn som ble slengt på gårdens avfallshaug, men denne opplysningen gir ingen konkrete eksempler på utgravninger der denne oppdagelsen har blitt gjort. Mundal (1987:46-47) ser for seg at ordtaket å kaste barnet ut med vaskevannet har en mer grusom og bokstavelig opprinnelse enn den vil tillegger dette ordtaket i dag, som er å kaste noe godt ut med det som ikke er like bra. Dermed må vi stole på de skriftlige kildene når de forteller om en slik skikk. Det virker som det er hold i teoriene om barneutbæring da de er belagt i både lovtekster, islandske sagaer og i folkeminne.

Fenomenet øskjer eller skinnbegravelser

I eldre steinkirker og i de gamle stavkirkene har man rapporter som beskriver funn av små treesker. Disse treeskene blir kalt for øskjer og man mener at de har inneholdt rester etter spontanaborter og små foster. Skikken med å putte eskene med foster inn i kirkegårdsmuren, eller i hull i kirkeveggen er belagt både i fortellinger og ved undersøkelser av kirkene. Fortellingene er samlet inn fra hele landet, samt Sverige, og de beskriver skikken med enten å legge esken ned i en åpen grav om det fantes en slik på kirkegården, eller å sette den inne i kirkegårdsmuren i påvente av at en ny grav skulle åpnes. I fortellingene sies det at kirkegårdstjeneren fikk oppgaven med å finne de små eskene og sørge for at de kommer i en grav. Denne skikken var nok ikke lovlig, men Bø (1960:113) refererer til at det fortsatt hendte i 1950. Alt dette skulle skje i stillhet, da en spontanabort var en skam for kvinnen. Enkelte steder ble det sagt at den avdøde ble lykkelig av å få med seg en liten i graven (Bø 1960:126).

Det er funnet esker som ble puttet inn i kirkegårdsmuren, i kirkens likkjeller, eller stukket inn i de hullene som fantes i grunnmuren på gamle kirker. De fleste av eskene som er undersøkt har hatt en pennalform med lokk, men av forståelige grunner har de sjelden blitt åpnet og undersøkt. De som ble undersøkt, for eksempel i Eidsborg stavkirke i Telemark, hadde ett barneskjelett på ca 25 til 30 cm. Barnet hadde blitt tullet inn i grovt tøy før det ble lagt i esken. Der det har vært bevart rester blir dette stort sett beskrevet som støv, eller en bylt med linstoff. Ellers fortelles det at det ble funnet mange esker under Gaupne kirke i Sogen. Eskene ble beskrevet som skrøpelige av elde og uappetittlige. Derfor ble kun de fineste bevart og resten ble brent opp. G. F. Heidberg som sto for undersøkelsen karakteriserte mange av eskene som middelalderske (Bø 1960: 112-123, 134).

Det er også fremsatt en teori om at enkelte av øskjene er skinnbegravelser. Man skulle klippe litt

hår, negler og litt av klærne til et sykt barn og legge dette i en eske og putte denne i en grav eller inn i kirkegårdsmuren. Det gjaldt å "lure" døden til å tro at barnet ble begravd slik at døden overså et sykt barn og lot det leve. Eksempler på disse små eskene er funnet i Borgund stavkirke. Tradisjonen med å legge foster i øskjer og tradisjonen med skinnbegrovelser virker som en og samme skikk når man finner igjen eskene. Men de er totalt forskjellige da skinnbegrovelsene er satt i stand for å hindre ett sykt barn i å dø og kan sammenlignes med trolldom, mens abortene er lagt i eske slik at de kan få komme i viet jord (Bø 1960:139-140,144).

Spedbarnsdødelighet under middelalderen

Det skjelettmaterialet som har fått størst betydning i skandinavisk middelalderarkeologi er kanskje materialet fra sognekapellet i Västerhus. Man har lenge regnet dette for å være den best utgravde kirkegården i Skandinavia da denne kan kalles totalutgravd. Det som også gjør denne så spesiell er det høye antallet med spedbarns og barnebegrovelser. Over halvparten av de som ligger begravd her var under syv år da de døde. Dette satte i gang voldsomme diskusjoner omkring spedbarnsdødeligheten under middelalderen. Senere forskning har vist at det er sannsynligvis Västerhus som avviker med det materialet som man har funnet. Spedbarnsmaterialet viser et noe unormalt forløp under hele det første leveåret til spedbarna som lå gravlagt der. I alle befolkninger er det normalt at barnets første levemåned er den der de fleste dødsfallene inntreffer. Dette har forskjellige årsaker, men det viktige er at denne dødeligheten avtar under hele det første spedbarnsåret. Både materialet fra domkirkeodden på Hamar og begge materialene fra Olavskirken i Trondheim viser dette trekket.

Spedbarnsdød ved ammeslutt

Det er hevdet at man kan få en opphopning av døde spedbarn ved ammeslutt. Elisabeth Iregren forklarer høy mortalitet i intervallet mellom 3-6 måneder i materialet fra Västerhus med at man har avbrutt ammingen eller ikke har ammet i det hele tatt. I materialet fra Hamar, Trondheim og Selja finner vi ikke en slik fordeling. Det virker som om den farligste perioden for spedbarna var rundt fødselen og i den første måneden etter fødselen. I Västerhusmaterialet fant Gejvall at spedbarnsdødeligheten i aldersintervallet 3-6 måneder var større enn i 0-3 måneder. Alexandersen og Iregren (2000:204) mener at det er normen av det vi finner i arkeologisk utgravd materiale. De forklarer det med at skjelettet til spedbarn i alderen null til tre måneder er svært skjørt, og består i stort sett av vann. Derfor vil disse skjelettene brytes ned svært raskt. I dagens samfunn derimot, er dødeligheten størst i tiden rundt fødselen hvis vi teller både dødfødte og de som dør i forbindelse

med fødselen. Hvis et spedbarn dør i løpet av den første måneden etter fødselen skyldes dette oftest medfødte misdannelser, fødselskomplikasjoner eller at moren har dårlig helse. Hvis barnet dør etter denne perioden er det oftest på grunn av feilernæring eller sykdommer (Iregren 1992:74, Alexandersen og Iregren 2000:204).

Når et barn skal få annen føde i tillegg til morsmelk er det viktig at barnet blir matet fra sterile kopper og kar. Hvis ikke kan barnet ende opp med infeksjoner som kan være dødelige. Hvis et lite barn blir rammet av diaré, virker dette dehydrerende på spedbarnet og også her kan døden inntreffe raskt (Iregren 1992:72).

I middelalderen døde bortimot halvparten av barna innen det første leveåret ifølge Benedictow (1985:20-26). Erkebiskop Jon Birgersson (1152-57) fikk inkludert i Frostatingsloven at mødre som var alene når de fødte, og de fikk et svakt barn selv kunne døpe barnet for å hindre at barnet kom til helvete. Borgartingsloven slår fast at kvinner som hjelper til under en fødsel må bli værende til kvinnen har forløst barnet og barnet er lagt til morens bryst for å amme. Kvinner som fødte barn med deformasjoner skulle derimot ikke amme barnet. Hvis et barn hadde fått amme og siden ble drept, ble dette regnet som mord. Derfor var denne første ammingen en ekstra beskyttelse for det lille barnet. Morens melk er også det beste for et nyfødt barn som den første næringen. Under høymiddelalderen sluttet kvinner derimot å amme spedbarnet de første leveukene, etter anbefaling fra datidens leger. De anså at kvinnens morsmelk var skadelig for barnet. Enkelte studier har hevdet at man i de høyere lagene i samfunnet anså det som ufint å amme et spedbarn, og fordi man hadde råd til å gi barnet ku og geitemelk, ble dette spedbarnskost. Benedictow (1985:28) mener også at den høye barnedødeligheten i høymiddelalderen, som følge av at kvinnene sluttet å amme, gjorde at det norske samfunnet brukte ekstra lang tid på å innhente seg etter svartedauden.

Nyfødte barn skulle ikke få noe å spise de første dagene før barnebeket (meconium) opphørte. Barnet kunne kanskje få litt honning, eller honning blandet med geitemelk. En amme kunne så få barnet etter at de to første dagene var gått, og til morens melk ikke var skadelig lenger. I dag vet vi at dette ikke er bra for spedbarnet. Morens råmelk er med på å øke barnets sjanse for å overleve, siden råmelken er en kilde til viktige stoffer som hjelper immunforsvaret til spedbarnet. Barnets mage og tarm behøver også denne melken for å fungere optimalt. Et annet viktig poeng med brystmelken er at den alltid vil være steril. Hvis et spedbarn blir matet for hånd er ikke alltid kopper og kar rene nok. I middelalderen var det også vanlig å gi barnet ferdigtygget mat, og dette gir god grobunn for mikroorganismer. Etter at barnet har nådd 6 måneders alder slutter kvinnens melk å være nok føde. Melken som kvinnen produseres skal kun brukes som supplement etter ett års alder.

Undersøkelser av barns levekår i middelalderen har tidligere vist at spedbarna fikk i seg riktig og nok næring (Benedictow 1985: 25-28, 37-38).

Spedbarnsdød har også flere følger for kvinnen da amming er en måte å utsette nye graviditeter på. Amming stopper eggøsningen slik at ikke flere barn blir unnfanget i den perioden som moren fortsatt har ett diebarn. I Borgartingsloven finnes det en lov som forbyr mødre å amme barnet sammenhengende i mer enn 22.5 til 34.5 måneder. "Ingen kvinne skal amme et barn lenger enn gjennom to fastemåneder og til den tredje." Kvinnen må til og med betale mannen en bot om hun nekter å ta barnet fra brystet når denne perioden er omme. Men denne loven har ingenting å gjøre med at amming forhindrer nye graviditeter. Denne kunnskapen hadde de ikke i middelalderen (Benedictow 1985: 29).

Hva kvinner kunne oppleve i middelalderen var imidlertid at de ikke hadde avvent et spedbarn før de ble gravide på nytt. I en slik situasjon er det fosteret som får sine behov dekket først angående næring og vitaminer. Hvis kvinnen da var pålagt fasteperioder som forøvrig kom hyppig i middelalderen kunne dette gå ut over alle tre. Kvinnen kunne bli underernært, spedbarnet fikk ikke nok næring gjennom melken til moren, og fosteret ville ha en lavere forventet overlevelses rate så snart det ble født. Mennene på det islandske alltinget, og de som nedsatte Borgartingsloven innså denne risikoen og fritok ammende kvinner for to av langfastene, og gravide kvinner for en (Benedictow 1985: 44-49).

Det skriftlige og det arkeologiske kildematerialet

Det skriftlige kildematerialet fra middelalderen kan sammen med det arkeologiske kildematerialet gi et godt og fyldig bilde av hvilke levekår spedbarna hadde i middelalderen. Det kan virke som om vi bør sette størst lit til lovtekstene da disse er ment å være regler som alle måtte følge. De gir forbud og påbud etter hvilke skikker man mente burde avskaffes, slik som barneutbæring. Det er vanskelig å sammenligne skriftlige og arkeologiske kilder da de skriftlige kildene alltid vil fortelle om forhold som vi ikke kan finne igjen i det arkeologiske materialet. Et godt eksempel på dette er som nevnt barneutbæring. På den andre siden har vi det arkeologiske materialet som kan utfylle de skriftlige kildene ved at vi kan finne igjen de eksakte områdene på kirkegården der spedbarna ble gravlagt. Lovtekstene forteller oss om hvor på kirkegården man burde gravlegges, mens de skjelettene vi finner ved utgravninger gir oss innblikk i hva som faktisk skjedde under middelalderen.

Hvis vi går tilbake til spedbarnet i latrinebrønnen kan vi kanskje ane, med hjelp av det skriftlige og det arkeologiske kildematerialet, hvorfor barnet fikk denne uverdige plasseringen. Vi vet at foreldrene sannsynligvis ville unngå at spedbarnet ble liggende langt fra viet grunn for da ville barnet aldri oppnå sjelefrelse. Barnet fikk ikke dåpen og kunne derfor ikke legges inne på kirkegården. Dermed ble latrinebrønnen den nærmeste muligheten som foreldrene hadde til å gi den lille en verdig gravplass.

Oppsummering

Ved utgravninger av kirkegårder i Norge før 1960 var rutinen at kun komplette skaller ble samlet inn. Dette kan relateres til den raseforskningen som vitenskapen var opptatt med på denne tiden, og der mål på kraniene var den viktigste kilden for læren om de forskjellige rasene. Denne seleksjonen førte til at alt av ben som ikke var viktig for datidens forskning ble kastet, eller ikke tatt vare på. Derfor er det flere kirkegårder fra middelalderen som vi kun har et begrenset materiale fra. Et slikt materiale vil ikke kunne gi informasjon om hvordan befolkningen var satt sammen i hensyn til kjønn og særlig alder. Etter hvert har man begynt å studere demografien til middelalderbefolkninger og da har man interessert seg for alle de skjelettene som lå i urørte og uforstyrrede graver. Kun de siste tiårene har alt skjelettmateriale blitt samlet inn og analysert. Dette fører til store mengder med materiale som trenger oppbevaringsplass, men også tid og midler.

Ved å analysere spedbarnsskjeletter kan vi lære om hvor stor spedbarnsdødelighet det var i middelalderen. Spedbarnstiden er den perioden i livet da mennesket utvikler seg raskest og vokser hurtigst. Derfor kan man ut ifra spedbarnets skjelett finne små intervaller og gi en ganske nøyaktig aldersbedømming. Når man behandler osteologiske skjelettmateriale, er det lett å lage en kategori der man putter inn alle spedbarna. Eventuelt lager man flere alderskategorier som ikke lett lar seg sammenligne fra materiale til materiale. Alderskategoriene er det gjerne opp til osteologen å definere. Gejvall har gjort ett riktig godt arbeide der han har bestemt seg for kun fem forskjellige kategorier (foster, 0-3, 3-6, 6-9, 9-12). Disse kategoriene er gode å jobbe med og gjør en videre analyse enkel. Materialene fra Hamar, Trondheim og Selja er også godt gjennomarbeidet med snevre aldersbedømmelser for hvert enkelt spedbarn. Dette er på sin måte beundringsverdig da man kan ende opp med svært komplekse bilder av spedbarnsdødeligheten igjennom hele det første leveåret. En innvending er derimot at materialet er lite brukervennlig i møte med andre materialer uten en videre bearbeidning. Jeg har valgt å fordele materialene inn i samme alderskategori som Gejvall da dette ville gjøre alle materialene lettere å sammenligne. Dette var ikke mulig med barneskjelettene fra St. Peterkirken i Tønsberg. Selv om to forskjellige osteologer har gjennomgått materialet vil jeg påstå at dette skapte mer forvirring enn klarhet i hvordan materialet burde tolkes. Derfor er ikke dette materialet inkludert i den totale analysen. Det er mulig at en ny undersøkelse av spedbarnsmaterialet fra Tønsberg, der man brukte Gejvalls inndeling av spedbarnsskjeletter, ville ført til en bedret forståelse av spedbarnas situasjon.

Det beste som kan gjøres for å få mest mulig ut av et spedbarnsmateriale, og et skjelettmateriale generelt, er å alltid ha med en osteolog i felt. Han eller hun vil kunne foreta viktig dokumentasjon

av skjelettet i felt, som kanskje kan gå tapt om materialet har dårlig bevaringsgrad og kan ødelegges i transporten opp av graven, eller til et laboratorium. Osteologen vil kunne ta viktige mål av graven, og vil være til hjelp slik at alle skjelettelementer får korrekt navn. En slik dokumentasjon i felt vil selvsagt spare mye tid når materialet har kommet inn til analyse. I laboratoriet bør osteologen ta alle de mål som er mulige for å kjønns- og aldersbedømme et skjelett. Dette må dokumenteres, og gjerne publiseres slik at andre osteologer kan ta del i informasjonen uten selv å gå tilbake til en skjelettsamling for å gjøre en ny analyse av det samme skjelettmaterialet. Med det vi kan kalle grunndata er det lett og lage en egen tolkning av materialet, og man kan jobbe med andre problemstillinger som osteologen som gikk gjennom skjelettmateriale ikke rakk å fullføre.

Spedbarnsbegravelser i Norge er i dag fortsatt et sensitivt tema. Helt inntil i våres fikk ikke foreldre av dødfødte spedbarn, eller aborter vite hvor barnet kom etter sykehuset hvis de ikke spesifikt spurte om å få begrave barnet sitt. Det er nå kjent at disse fortidligfødte spedbarna fikk en ukjent grav der de gjerne ble lagt i en kiste sammen med en annen person. Dette finnes det i dag en lov mot. Alle foreldrene skal få vite hva som skjer med barnet, og ingen skal legges i en grav sammen med et annet individ. Det er interessant at vi fortsatt i dag lager egne konsentrasjoner av spedbarnsgraver i det vi kaller for minnelunder. Jeg vil se på dette som en videreføring av de konsentrasjonene som finnes av barnegraver i middelalderen. Spedbarn har til alle tider fått en annen behandling ved gravlegging enn eldre barn og voksne.

Litteraturliste

Acsádi, G. og J. Nemeskeri

1970 *History of Human Life Span and Mortality*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Alexandersen, Verner og Elisabeth Iregren.

2000 Westerhus – Børnenes tænder. I *Hikuin* 27.

Anderson, Trevor

1986 The Churchyard on the Folkebibliotekstomt (Library Site), Trondheim. An interim Osteological Report. Olavskirkens kirkegård. *Fortiden i Trondheims bygrunn: Folkebibliotekstomten. Humanosteologisk analyse og faseinndeling*. Meddelelser nr. 2, Trondheim.

Bagge, Sverre

2000 *Mennesket i middelalderens Norge, tanker tro og holdninger 1000-1300*. Aschehoug, Oslo.

Bailit, H og E. E. Hunt

1964 The sexing of children's skeletons from teeth alone and its genetic implications. *American Journal of Physical Anthropology* Vol.22: 171-174.

Bass, W. M.

1995 *Human Osteology: a Laboratory and Field Manual*. Missouri Archaeological Society, Special Publication, University of Missouri.

Beattie, Owen

1999 Sleep by the shores of those icy seas: death and resurrection in the last Franklin expedition. In Downes, J. & Pollard, T. (eds.) *The Loved Body's Corruption: archaeological contributions to the study of human mortality*. Cruithne, Glasgow: 52-68.

Benedictow, Ole Jørgen

1985 The Milky Way in History: Breast and Feeding, Antagonism between the Sexes and Infant Mortality in Medieval Norway. *Scandinavian Journal of History*. Vol. 10:19-53.

Bennike, P, M.E. Lewis, H. Schutkowski og F. Valentin

2005 Comparison of Child Morbidity in Two Contrasting Medieval Cemeteries From Denmark. *American Journal of Physical Anthropology* Vol. 128:734-746.

Boucher, B.J.

1957 Sex differences in the foetal pelvis. *American Journal of Physical Anthropology* Vol. 15:581-600.

Brothwell, D.R.

1981 *Digging up Bones. The excavation, treatment and study of human skeletal remains.* British Museum Natural History.

Buikstra, Jane E. og Douglas H. Ubelaker

1994 *Standards for data collection from human skeletal remains.* Arkansas archaeological survey research series no 44.

Bø, O.

1960 Øskjer i kyrkjemuren. Tidsskrift for folkelivsgranskning. *Norge* 7: 99-149

Christophersen, Axel

1986 Forord til *Fortiden i Trondheims bygrunn: Folkebibliotekstomten. Humanosteologisk analyse og faseinndeling.* Meddelelser nr. 2, Trondheim

During, Ebba

1996 *Osteologi. Benens vittnesbörd.* Red. Kristina Ambrosiani. ARKEO-Förlaget Gamleby.

Ekern, Lise

2004 Forskning på skjelettmateriale - Et etisk problem. *Forskningsetikk* 4/2004

Ekroll, Øystein

1989 *Olavskyrkja. 8 fragment blir monument.* Arkeologiske undersøkelser i Trondheim nr. 3. Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Trondheim.

Gejvall, Nils-Gustaf

1960 *Westerhus: Medieval population and church in the light of skeletal remains.* Kungl

Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar.

Gray, Henry

1973 Ossification of the skeleton extract from Gray's anatomy 35th edition. Ed. Warwick, Roger and Williams, Peter L. Longman.

Göthberg, Hans

1986 Kyrkogården på Folkebibliotekstomten i Trondheim. Fasindelning. *Fortiden i Trondheims bygrunn: Folkebibliotekstomten. Humanosteologisk analyse og faseinndeling*. Meddelelser nr. 2, Trondheim.

Haugen, Odd Einar

1994 Gunnlaugs saga Ormstungu. *Norrøne tekster i utval*. FJERNORD

Holck, Per

1984 Harris' linjer. Røntgenfunn på et prehistorisk skjelett. Særtrykk av *Tidsskrift for Den norske lægeforening* nr. 15.

1989 *Skjelettmaterialet fra Tønsberg*. Antropologiske skrifter nr. 2. Anatomisk Institutt, Universitetet i Oslo.

Iregren, Elisabeth

1988 Avbruten amning blev barnens død? Ett forsøk till tolkning av Västerhusmaterialet. *Populär Arkeologi* nr 4/1988:22-25.

1992 Kvinnor och barn under medeltid – ett antropologiskt perspektiv på några skelettmateriel. I *Kvinnospår i Medeltiden*. Red. I. Lövkrona.

İşcan, Mehmet Yaşar og Aly A. El-Nofely

1989 Assessment of age from the dentition in children. I *Age markers in the human skeleton*. Springfield Illinois

Johnston E. Francis og Louise O. Zimmer

1989 Assessment of growth and age in the immature skeleton. I *Reconstruction of life from the skeleton* ed. Alan R. Liss, Inc.

Jonsson, Gustav

1997 Spädbarn i latrinebrunnen. *Benbiten* nr. 10:3. Stockholm.

Jonsson, Kristina

1999 Bland barnaföderskor, spädbarn och ”vuxna barn” – social och religiös kontroll speglad i gravmaterialet från Västerhus. *META* 1999/4:12-35.

Karlsson, Ingrid

1988 *Barnets ställning i Norden under medeltiden – en analys med utgångspunkt från arkeologiskt och osteologiskt material*. Uppsats i medeltidsarkeologi Ak 200 vid Lunds universitet.

Kirk, Lucy og Helen Start

1999 Death at the undertakers. In Downes, J. & Pollard, T. (eds.) *The Loved Body's Corruption: archaeological contributions to the study of human mortality*. Cruithne, Glasgow.

Kósa, Ferenc

1989 Age Estimation from the Fetal Skeleton. Edt. by İşcan, Mehmet Yaşar and El-Nofely, Aly A. I *Age markers in the human skeleton*. Springfield Illinois

Krogman, Wilton Marion

1962 *The Human Skeleton in Forensic Medicine*. Springfield: Charles C Thomas.

Lárusson, Magnús Már.

1956 Biskupa sögur. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. Fra vikingtid til reformasjonstid. Red. Hødnebo, Finn. Bind I:630-631.

Mundal, Else.

1987 Barneutbering. *Arbeidsskrift for nordisk språk og litteratur. Norskraft* Nr. 56:1-78.

Møller-Christensen, Vilhelm

1982 *Æbelholt kloster*.

Nilsson, Bertil

1994 *Kvinnor, män och barn på medeltida begravningsplatser*. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer. 3. Uppsala.

Pentikäinen, Juha

1968 *The Nordic dead-child tradition. Nordic dead-child beings a study in comparative religion*. FF Communications no. 202 Helsinki

Petersson, Björn

1995 Forskningstillgänglighet kontra pietet: Etiska problem i samband med undersökningar av uppgävda människoben i *I Adams Barn... En diskussion om etiska aspekter på museiförvaring och återbegravning av medeltida skelettmateriel*. Red. Elisabeth Iregren og Lars Redin, University of Lund, Institute of archaeology report series no. 55.

Petrén, Ture

1964 *Lärobok i anatomi*. Stockholm

Rindal, Magnus

1996 *Fra hedendom til kristendom: perspektiver på religionsskiftet i Norge*. KULT-serien 11

2004 Dei eldste norske kristenrettane. I *Religionsskiftet i Norden, Brytninger mellom nordisk og europeisk kultur 800-1200 e.Kr*. Red. Jón Viðar Sigurðsson, Marit Myking og Magnus Rindal. Skriftserie 6/2004.

Scheuer, Louise og Sue Black

2000 *Developmental Juvenile Osteology*, Academic Press. London.

Sellekvold, Berit J.

1990 *Skjelettene i biblioteket. Olavskirken, Folkebiblioteket, Trondheim. Rapport om den antropologiske undersøkelsen av skjelettfunnene fra 1989*. Riksantikvaren, utgravningskontoret for Trondheim

1993 *Mennesker og graver: Om å ta alvorlig på ben og ta ben på alvor*. Foredrag ved det Norske Arkeologmøtet i Ålesund 1993:14-19.

1997a Children's Skeletons and Graves in Scandinavian Archaeology. *Death and Burial in*

Medieval Europe. Papers of the Medieval Europe Brugge 1997 Conference. Vol. 2:15-25.

1997b Begravelsene i klosterkirken på Selja. Antropologiske undersøkelser av menneskeben funnet i ruinen av St. Albanuskirken på Selja. I *Selja – heilag stad i 1000 år*. Red. Magnus Rindal. Universitetsforlaget Oslo.

1999 Kristenrett og gravleggelse: arkeologens virkelighet. I *Norm og praksis i middelaldersamfunnet*. Red. Else Mundal og Ingvild Øye. Bergen.

2000 De små barn. I *Kaos, Logos og Kjærlighet*. Festskrift i anledning instituttoverlege Frøydis Langmarks 60-års dag 4. januar 2001. Utgitt av Kreftregisteret.

2001 *From Death to Life in Medieval Hamar. Skeletons and Graves as Historical Source Material*. Dissertation 109, Oslo.

Sælebakke, Inger

1985 *En osteologisk rapport om det humane skjelettmaterialet fra Peterskirken og dens kirkegård*. Riksantikvarens prosjekt E-84/9.20. Tønsberg/Oslo.

1986 Noen foreløbige inntrykk fra en middelalderkirkegård i Tønsberg. *META* 1986:2-3. s 21-25. Lund.

Ulrich-Bochsler, Susi

1997 Jenseitivorstellungen im Mittelalter: die Wiederbelebung von totgeborenen Kindern. Archäologische und anthropologische Untersuchungen im Marienwallfahrtszentrum von Oberbüren im Kanton Bern/Schweiz. *Death and Burial in Medieval Europe. Papers of the Medieval Europe Brugge 1997 Conference.* Vol. 2:7-14.

Upublisert litteratur

Russ, Helene.

2005. Osteologisk analyse av graver ved middelalderkvarteret Banken i Visby. CD-oppgave skrevet ved Höskolan på Gotland, Sverige.